

จดหมายเหตุ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เสด็จประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู

ครา ว ร.ศ. ๑๑๗ ร.ศ. ๑๑๘ ร.ศ. ๑๑๙ รวม ๓ ครา ว

รองเสวกเอก พระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตะสิริ)

พิมพ์ทูลเกล้า ฯ ถวาย

ในงานพระศพสมเด็จพระราชบิดุลา บรมพงศาภิมุข ฯ

ครบปัญญาสมวาร

วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

หอสมุดแห่งชาติ
30 ส.ย. 2532
กรมศิลปากร

จดหมายเหตุ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เสด็จประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู

ศราว ร.ศ. ๑๑๗ ร.ศ. ๑๑๘ ร.ศ. ๑๑๙ รวม ๓ ศราว

รองเสวกเอก พระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตะสิริ)

พิมพ์ทูลเกล้า ฯ ถวาย

ในงานพระศพสมเด็จพระราชบิดุลา บรมพงศาภิมุข ฯ

ครบปีญญาสมวาร

วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๑

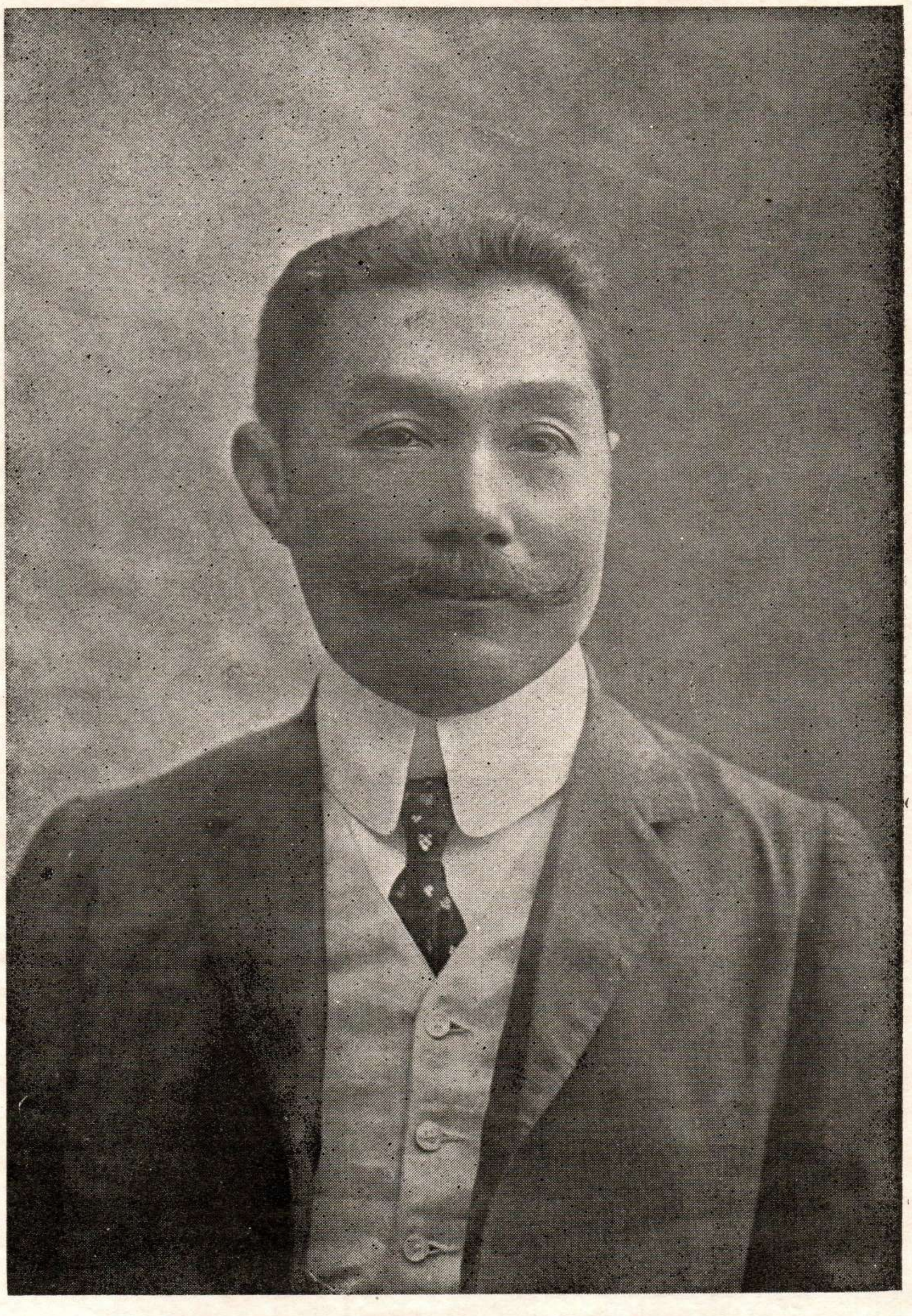
พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

เลขห้อง หนังสืออ้างอิง

เลขหมู่ 915.951
ส 654ส 2540

เลขทะเบียน น32 น9597

สมเด็จพระราชบิดุลา บรมพงศาภิมุข ฯ

คำนำ

รองเสวกเอก พระโสภณอักษรกิจ (เด็ก สมิตะสิริ) มาหารือราชบัณฑิตยสภาว่า ใคร่จะพิมพ์หนังสือทูลเกล้า ฯ ถวาย เปนการสนองพระเดชพระคุณในงานบำเญญาสมวารพระศพสมเด็จพระราชบิดุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สักเรื่อง ๑ จะควรพิมพ์หนังสือเรื่องใดดี ข้าพเจ้าแนะนำให้ พิมพ์จดหมายเหตุพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสหัวเมืองในแหลมมลายู คราว ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) และต่อมาใน ร.ศ. ๑๑๘—๑๑๙ อีก ๒ คราว ด้วยคิดเห็นว่าหนังสือของหลวงพิมพ์พระราชทานแจกในงานบำเญญาสมวารนี้ คือเรื่องชีวิวัฒน์ เปนจดหมายเหตุสมเด็จพระราชบิดุลา ฯ ทรงพระนิพนธ์แถลงการเสด็จประพาสหัวเมืองในแหลมมลาย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ทรงพรรณนาถึงภูมิประเทศ แลลักษณะการปกครองหัวเมืองซึ่งเปนอยู่ในเวลานั้น ครั้นเวลาล่วงมาอีก ๑๔ ปี สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประพาสในสมัยเมื่อได้จัดเปนมณฑลเทศาภิบาลแล้ว ผู้ซึ่งได้รับพระราชทานหนังสือแจกของหลวง และหนังสือซึ่งพระโสภณ ฯ พิมพ์ทูลเกล้า ฯ ถวาย จะได้ความรู้เทียบเคียงเห็นความเจริญของบ้านเมืองในระหว่างเวลา ๑๔ ปี และต่อมา จะเปนประโยชน์ดีกว่าพิมพ์หนังสือเรื่องอื่น พระโสภณอักษรกิจเห็นชอบด้วย จึงได้พิมพ์จดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาสทั้ง ๓ คราว นับเปนพิมพ์ครั้งที่ ๒ ในสมุดเล่มนี้

กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๑

ระยะทางเสด็จพระราชดำเนิร

ประพาสชายทเลตวันตก

ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑)

◎ วันที่ ๒๓ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๗ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทางพระทวารกลางพระที่นั่งจักริมหาปราสาท ประทับพระราชยาน พร้อมด้วยกระบวรนำตามเสด็จพระราชดำเนิร ออกประตูศริสุนทร ไปประทับพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย มีพระราชดำรัสด้วยพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าทูลลอองธุลีพระบาทพอสมควรแล้ว เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งมหาจักริ ใช้จักรขึ้นไปกลับลำหน้าวัดราชาธิวาส ล่องลงไปตามลำน้ำเจ้าพระยา

เวลาเที่ยงเรือพระที่นั่งถึงเมืองสมุทปราการ ที่ป้อมผีเสื้อสมุทยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ รอเรือพระที่นั่งที่ด่านเมืองสมุทปราการ ข้าหลวงผู้รักษาเมืองกรมการลงเรือเล็กมาเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท พระราชทานธูปเทียนให้ไปบูชาพระสมุทเจดีย์ รายฎรมาเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาททูลเกล้า ฯ ถวายของตามเคย เรือพระที่นั่งรออยู่ประมาณ ๒๐ นาฑิ แล้วจึงใช้จักรต่อไป ที่ป้อมผีเสื้อสมุทยิงปืนใหญ่ถวายคำนับอีกคราวหนึ่ง เรือพระที่นั่งใช้จักรมาทอดที่ปากน้ำตรงร่องลึกรอเวลาน้ำขึ้นจนเวลาทุ่ม ๑ กับ ๑ นาฑิ จึงออกเรือพระที่นั่งข้ามสันดอน แลใช้จักรต่อไปตลอดคืน ฯ

◎ วันที่ ๒๔ เรือพระที่นั่งเดิรสายตัดตรงเกาะพงันแลไม่เห็นฝั่ง คลื่นมีเล็กน้อยพอเรือโยน แต่ลมตวันตกพัดจัด เวลาย่ำค่ำถึงเกาะพงันแขวงเมืองกาญจนดิษฐ์[๑] ทอดเรือพระที่นั่งที่อ่าวธารเสด็จ พบเรือราญรุกไพริคอยรับเสด็จอยู่ที่นั้น พระยารัตนเสรษฐีข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลชุมพร พระยาวิชิตภักดี ผู้ว่าราชการเมืองกาญจนดิษฐ์ นายพินิตราชการ ข้าหลวงผู้ว่าราชการเมืองไชยา มาเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทในเรือพระที่นั่ง ไม่ได้เสด็จประพาส ประทับแรมที่นี้ เรือราญรุกไพริออกวันนี้ล่วงหน้าไปรับเสด็จเมืองสงขลา ฯ

◎ วันที่ ๒๕ เวลาเช้า ๓ โมง เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียงเรือกลไฟดำรงรัฐขึงไปเข้าอ่าว พ้นอ่าวธารเสด็จไปอีกแหลมหนึ่ง เสด็จขึ้นบก มราษฎรชาวเกาะพงันมาเฝ้าถวายของ แล้วพลับพลาที่ประทับ ทรงพระดำเนิรไปตามทางที่กรมการตัดไปขึ้นเขาเลียบลำธารขึ้นไป มีน้ำตกเปนที่ประทับพักสามระยะ ถึงระยะที่ ๔ เปนที่สุดทาง ๒๘ เส้น ประทับทรงจาริกอักษรพระนาม จ. ป. ร. แลศก ๑๓๗ แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้านายข้าราชการจาริกต่อจนแล้ว แลฉายพระรูปเสร็จแล้ว เวลาบ่าย ๑ โมง เสด็จกลับลงจากน้ำตกมาถึงหน้าผาต้นทาง ทรงจาริกอักษรที่หน้าผา พระราชทานนามธารน้ำตกนี้ว่าธารประเวศ โปรดเกล้า ฯ ให้กรมการจาริกต่อไป แล้วเสด็จมาประทับพลับพลาครู่หนึ่ง พระราชทานเงินแจกราษฎร แล้วเสด็จเรือพระที่นั่ง เรือกลไฟจูง

---

๑ เดิมชื่อบ้านท่าทอง ตั้งเปนเมืองกาญจนดิษฐ์ คือเมืองสุราษฎร์ธานีเดี๋ยวนี้

มาประทับที่อ่าวธารประพาส เสด็จขึ้นที่น้ำตกธารประพาส สรงน้ำแล้ว ประทับเสวยกลางวันที่พลับพลา มีฝนตกใหญ่ครู่หนึ่ง พอฝนหายเวลาบ่าย ๓ โมงครึ่ง เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลายามครึ่งออกเรือพระที่นั่ง ฯ

◎ วันที่ ๒๖ เรือพระที่นั่งตัดออกห่างฝั่งไม่มีคลื่น เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่งถึงเมืองสงขลา พบเรือราญรุกไพรี เรืออัคเรศรัตนาสน์ เรือจำเริญ ทอดเรือพระที่นั่งแล้ว พระยาสุขุมนัยวินิต[๑] ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช พระยาวิเชียรคีรี ผู้ว่าราชการเมืองสงขลา พระยาอภัยบริรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองพัทลุง มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท แล้วพระยาเสนีณรงค์ฤทธิ รายามุดา เมืองไทรบุรี พระยาวิเศษสงคราม เจ้าเมืองปลิด กับตนกูมหมัดบุตรพระยายุทธการโกศล มาคอยรับเสด็จอยู่เมืองสงขลา มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วย

แล้วสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าพ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช ซึ่งเสด็จมาจัดการรับเสด็จที่เมืองนครศรีธรรมราช เสด็จมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วย เวลาบ่ายเสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง ไปประทับที่ฝั่งหาดทราย มีพลับพลาแลตะพานท่าเสด็จขึ้น เสด็จจากเรือพระที่นั่งทรงม้าพระที่นั่งไปถึงเชิงเขาตังกวน ทรงพระดำเนิร

---

๑ พระยาสุขุมนัยวินิต คือเจาพระยายมราชบัดนี้ พระยาวิเชียร ชม ณสงขลา พระยาอภัยบริรักษ์ เนตร จันทโรจวงศ์

ขึ้นเขาถึงศาลาที่ทรงสร้าง เสด็จประทับทอดพระเนตรภูมิสถานเมือง
สงขลาโดยรอบ แล้วเสด็จขึ้นนมัสการพระเจดีย์บนยอดเขา เสด็จ
กลับตามทางเดิม มาประทับพลับพลาครู่หนึ่ง แล้วเสด็จกลับลงเรือ
พระที่นั่ง เวลาย่ำค่ำครึ่ง ประทับแรมที่นั้น ฯ

๏ วันที่ ๒๗ เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งติกระเชียง
ไปพ่วงเรือกลไฟสครูที่ปากน้ำ ไปประทับที่ท่าเมืองเสด็จขึ้นบก มี
ข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการเมืองกรมการรับเสด็จ ทรงพระราช
ดำเนิรไปทอดพระเนตรที่ว่าการมณฑล คือที่ว่าการอำเภอเมือง ที่
ว่าการข้าหลวงใหญ่ แลศาลมณฑล ทอดพระเนตรผู้พิพากษาใหญ่
อ่านคำพิพากษา แล้วเสด็จจากที่นั้น ไปประทับบ้านพระยาวิเชียรคิรี
ทอดพระเนตรที่ต่าง ๆ ในบ้านนั้น แลทรงฉายพระรูปที่ห้องชักรูปของ
พระยาวิเชียรคิรี แล้วเสด็จมาประทับที่พักพระยาสุขุมนัยวินิต เสวย
กลางวันที่นั้น เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จพระราชดำเนิรประพาสตาม
ถนนตลาด แลทอดพระเนตรตลาดชานกำแพงเมืองข้างนอก แล้ว
เสด็จประทับที่วัดมัชฌิมาวาส ประทับในพระอุโบสถ พระรัตนมุนี
เจ้าคณะมณฑล พระครูรัตนโมลี เจ้าคณะเมือง พระครูวิสุทธิโมลีเจ้า
อาวาส กับถานานุกรมอันดับรับเสด็จในพระอุโบสถ ทรงนมัสการพระ
แลรับสั่งกับพระสงฆ์ตามสมควร แลพระราชทานมูลค่าจตุปัจจัยแก่
พระสงฆ์เหล่านั้น เสด็จออกจากพระอุโบสถ แล้วพระราชทานเงิน

แจกอุบาสิกา แล้วทรงรถพระที่นั่งอ้อมกำแพงเมืองทางด้านใต้ มาทางด้านตวันออก แล้วอ้อมมาทางด้านเหนือ พอมีพยุฝน เสด็จพระราชดำเนิรไปประทับที่บ้านพระยาวิเชียรคิรี พอพยสงบแล้ว เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง กลับมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาย่ำค่ำเศษ ฯ

◎ วันที่ ๒๘ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งไปประทับที่ท่าอิฐเมืองเหมือนเวลาวานนี้ แล้วทรงม้าพระที่นั่ง พร้อมด้วยกระบวรนำตามเสด็จพระราชดำเนิรไปทางถนนตลาด แล้วลงถนนริมกำแพงเมืองออกประตูเมืองด้านทักษิณไปตามถนนที่เปนทางใหญ่ ระยะทางประมาณ ๒๐๐ เส้น ถึงสวนพระยาวิเชียรคิรี ซึ่งมีชื่อว่าวัฑฒนวัน[1] ประทับที่เรือนของพระยาวิเชียรคิรีซึ่งจัดเปนที่รับเสด็จ เสวยกลางวันที่นั้น แล้วทรงพระดำเนิรประพาสทอดพระเนตรบริเวณสวน แลศาลาที่ไว้บ้ายชื่อเจ้าพระยาวิเชียรคิรี แลพระยาสุนทรานุรักษ์[2] ผู้เปนบุตรแลเปนยิดาของพระยาวิเชียรคิรีบัดนี้ แล้วเสด็จกลับมาประทับที่เรือนพระยาวิเชียรคิรีอีก จนเวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จทรงม้าพระที่นั่งกลับมาตามทางเดิมมาถึงท่าเสด็จลงเรือพระที่นั่งมายังเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลา ๒ ทุ่มครึ่งออกเรือพระที่นั่งมหาจักรีจากเมืองสงขลาตัดลงข้างใต้ ฯ

◎ วันที่ ๒๙ เวลาเช้า ๒ โมงครึ่ง เรือพระที่นั่งถึงปากน้ำเมืองกลันตัน เรือราญรุกไพรีซึ่งล่วงหน้ามาก่อน ยิงยินใหญ่ถวายคำนับ

---

๑ สวนนี้เรียกเปนสามัญว่า สวนตนู

๒ เจ้าพระยาวิเชียรคิรี่ เม่น พระยาสุนทรานุรักษ์ เนตร

รับเสด็จ แล้วพระยาพิพิธภักดี เข้าเมืองกลันตัน พระโยธิประดิยุทธ
รายามุดา พระรัษฎาธิบดีบุตร ผู้ช่วยราชการ ลงมายังเรือพระ
ที่นั่ง ทรงเครื่องครึ่งยศ พระบรมวงศานวงศ์ข้าราชการแต่งครึ่งยศ
เสด็จออกในห้องท้องพระโรง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชา
นุภาพ นำแขกเมืองเฝ้าทูลละอองธุลีพระยาท พระโกชาอิศหาก
เปนล่าม มีพระราชปฏิสันถารแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระ
ราชทานสัญญาบัตร ให้พระยากลันตันเปนพระยาเดชานุชิต[๓] จางวาง
เมืองกลันตัน แลพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ มงกุฎสยามชั้น
ที่ ๑ มหาสราภรณ์ ให้รายามดาเปนพระยาพิพิธภักดี พระยากลันตัน
พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ มงกุฎสยามชั้นที่ ๒ จุลสุราภรณ์
ให้พระรัษฎาธิบดีบุตร เปนพระโยธิปดิยุทธรายามุดาเมืองกลันตัน
พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ มงกุฎสยามชั้นที่ ๓ มัณฑนาภรณ์
แล้วพระราชทานพระบรมราโชวาท ให้ตั้งใจรักษาราชการบ้านเมือง
แล้วสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถเสด็จออก แขกเมืองเฝ้า
มีพระราชปฏิสันถารตามสมควร แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้แขกเมืองกลับ
ไปรับเสด็จที่เมือง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงผลัดเครื่องแต่งพระ
องค์ทรงเครื่องตามธรรมเนียม เจ้านายข้าราชการก็แต่งตามธรรมเนียม

---

๑ ตำแหน่งจางวางเมืองกลันตันผิดกับที่อื่น ด้วยแขกนับถือตำแหน่งพระยาจางวาง ว่าเปนสุลต่าน พระยากลันตันเปนแต่รายา เพราะฉนั้นการที่ทรงเลื่อนพระยากลันตันเปนพระยาจางวาง แขกถือว่าทรงยกย่องเกียรติยศขึ้นเปนสุลต่าน มิใช่เปนผู้กำกับราชการอย่างเมืองอื่น

เสด็จลงเรือพระที่นั่งดิกระเชียงไปเข้าร่องน้ำ เรือกลไฟเล็กของพระยา
เดชานุชิต จูงไปตามร่องน้ำเข้าปากน้ำ ซึ่งน้ำแทงทลุออกใหม่ใกล้กว่า
ปากน้ำเดิมหน่อยหนึ่ง มีเรือแซกพายแห่เสด็จเปนอันมาก เสียงฆ้อง
แลขานยาวกึกก้องตามลำน้ำสองข้างทาง ตั้งแต่ร่องน้ำตลอดเข้ามาใน
ลำแม่น้ำขนกระทั่งถึงเมือง มีเรือแซกทอดสองข้างบอกร่องน้ำตลอดมา
เวลาบ่ายโมง ๑ เรือพระที่นั่งถึงเมืองกลันตัน ระยะทางสองชั่วโมงเศษ
ประทับท่า มีตะพานเปนทางเสด็จขึ้น ตามทางเสด็จดาดปรำปูผ้า
มีคนถือหอกซัดยืนรายสองข้างไปถึงพลับพลา มีพระสงฆ์เจ้าอธิการ
วัดในเมืองกลันตัน ๑๐ รูป มาคอยชยันโต เสด็จพระราชดำเนิร
ขึ้นบก มีปืนใหญ่ถวายคำนับ เสด็จประทับพลับพลา พระยาหางวาง
พระยากลันตัน รายามุดา แลญาติพี่น้องศริวันกรมการ กัปตันจิน
เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท มีพระราชดำรัสปฏิสันถารตามสมควร แล้ว
เสด็จทอดพระเนตรร้าน ซึ่งปลูกรับเสด็จต่อจากพลับพลา ถึงประตู
บ้านพระยาเดชานุชิต ทรงซื้อสิ่งของต่าง ๆ มีผ้าโสร่งไหมแลผ้าขาว
ม้าไหมเปนต้น แล้วเสด็จประทับในบ้านพระยาเดชานุชิต พวกญาติ
พี่น้องบุตรภรรยาเจ้าเมืองกลันตันเก่าใหม่ทั้งปวงเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
ตั้งเครื่องเสวยกลางวัน แล้วเสด็จกลับมาประทับที่พลับพลาคร่หนึ่ง
แล้วเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง เรือกลไฟเล็กของพระยาเดชานุชิตจูง
ออกจากเมืองกลันตันบ่าย ๓ โมงล่องน้ำมาตามทางเดิม พอจวนจะออก

ปากน้ำมิพยุฝนพัดเรือพระที่นั่ง เสด็จประทับทำเนียบเปนที่พักพระยา
เดชานุชิตจนฝนหาย แล้วจึงเสด็จลงเรือพระที่นั่ง โปรดเกล้า ฯ
ให้พระยาเดชานุชิตกรายถวายบังคมลากลับที่นั้น เพราะจะตามมาส่ง
เสด็จถึงเรือพระที่นั่งก็เปนเวลาลมขัด เรือพระที่นั่งติกระเชียงมาออกปาก
น้ำ แลอ้อมตามร่องมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง
รออยู่จนเวลา ๒ ทุ่มครึ่ง ถอนสมอเรือพระที่นั่งใช้จักรต่อไป ฯ

◎ วันที่ ๓๐ เวลาย่ำรุ่งเศษ เรือพระที่นั่งถึงเมืองตรังกานู ทอด
เรือพระที่นั่ง พระยาพิไชยภูเบนทร์ พระยาตรังกานู ป่วยเปนโรค
เส้นพิการ ให้เปนเหน็บชาเดินไม่ถนัด มารับเสด็จในเรือพระที่นั่ง
ไม่ได้ ให้ญาติของพระยาตรังกานูลงมาแทน คือตนกูยะซา ตนกูอาบู
ยะกะ ตนกูมง เวลาเช้า ๔ โมงเศษ พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงเครื่องครึ่งยศอย่างเวลาวานนี้ เสด็จออกในห้องท้องพระโรง
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ นำตนกูสามคนนั้น
เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท มีพระราชดำรัสปฏิสันถารตามสมควร แล้ว
แขกเมืองกรายถวายบังคมลาไปรับเสด็จขึ้นบก ทรงผลัดเครื่องแต่ง
พระองค์ แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง พร้อมด้วยกระบวร
เรือนำตามเสด็จพระราชดำเนิร ไปเข้าปากน้ำประทับท่าเมืองตรังกานู
มีตะพานทางเสด็จขึ้น บุตรพระยาตรังกานู แลญาติพระยาตรังกานู
คอยรับเสด็จอยู่ที่นั้น ตามทางลาดผ้าขาวแลดาดเพดานผ้าขาว มีคนถือ

หอกซัดยิ้นรายทางสองข้าง แลยิงยืนใหญ่ถวายคำนับ เสด็จพระราช
ดำเนิรไปประทับที่บ้านพระยาตรังกาน ตัวพระยาตรังกานคอยรับเสด็จ
อยู่ที่หน้าหอนั่ง เสด็จขึ้นประทับบนหอนั่ง พระยาตรังกานูแลญาติพี่น้อง
เฝ้าทูลลอองธุลีพระยาท รับสั่งกับพระยาตรังกานูตามสมควร แล้วเสด็จ
พระราชดำเนิรไปประทับที่เรือนติกทำใหม่ของพระยาตรังกานู เสวย
กลางวันที่นั้น แล้วเสด็จกลับตามทางเดิม มาถึงเรือพระที่นั่ง มหาจักริ
เวลาเที่ยงครึ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ส่งเหรียญจักรพรรดิ
มาลาไปพระราชทานตนกูสะหะ ซึ่งเปนญาติผู้ใหญ่ของพระยาตรังกานู
อายุ ๘๐ เศษ กับตนกูจิเจ้าเมืองเบสุตเปนญาติของพระยาตรังกานู
รวมได้รับพระราชทานเหรียญจักรพรรดิมาลา ๒ คน เวลาบ่าย ๒ โมง
ออกเรือพระที่นั่งจากเมืองตรังกานู กลับขึ้นทางข้างเหนือ เวลาบ่าย ๔
โมงครึ่งถึงเกาะริดัง เรือพระที่นั่งทอดสมอในอ่าวที่มีน้ำพุ ซึ่งเคย
เสด็จพระราชดำเนิรประพาสแต่ก่อนแล้ว เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง
ไปประพาสที่อ่าวต่อออกไปข้างนอกอีก ที่นั้นมีบ้านริมหาดทรายปลูก
ต้นมะพร้าว แต่หาดตื้นแลมีปะการังใต้น้ำมาก เรือพระที่นั่งติด
ตื้นเข้าจอดชิดหาดไม่ได้ เสด็จลงเรือเล็กของชาวบ้านที่นั้นไปประทับ
ที่ฝั่ง ทรงพระดำเนิรประพาสตามหาดทรายจนเวลาจวนมืด เสด็จกลับ
มาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักริเวลาย่ำค่ำเศษ ครั้นเวลา ๑๐ ทุ่มออกเรือ
พระที่นั่งเดิรต่อไป ฯ

◎ วันที่ ๑ กรกฎาคม เวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง เรือพระที่นั่งถึงปาก น้ำตำบลบันนารา[๑] แขวงเมืองสายบุรี ทอดสมอเรือพระที่นั่งแล้ว พวกหัวเมืองแขกทั้งข้าหลวงแลเจ้าเมืองกรมการ ลงมายังเรือพระที่นั่งเสด็จออกห้องท้องพระโรง ทรงเครื่องตามธรรมเนียม พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ นำข้าหลวงแลเจ้าเมืองกรมการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระยาเพ็ชราภิบาลนฤเบศร์ พระยาหนองจิก พระยาสุรินทร พระยาสาย พระโยธานุประดิษฐ์ ผู้ช่วยราชการเมืองยิหริ่ง พระพิพิธภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองตานี หลวงพรหมภักดี ข้าหลวงผู้ช่วยราชการเมืองตานี หลวงบำรุงราชกิจ ข้าหลวงผู้ช่วยราชการเมืองสาย ขุนพินิจประชากร ข้าหลวงผู้ช่วยราชการเมืองระแงะ มีพระราชปฏิสันถารตามสมควรแล้ว ข้าราชการหัวเมืองแขกแลข้าหลวงที่เฝ้านั้น กราบถวายบังคมลาจากที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ไปคอยรับเสด็จขึ้นบก ครั้นเวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียงไปเข้าปากน้ำ มีหมู่บ้านราษฎรริมลำน้ำเปนอันมาก ลำน้ำกว้างใหญ่ภูมิฐานดี มีเรือเมล์เมืองสิงคโปร์ทอดบรรทุกของอยู่ลำหนึ่ง ทางเสด็จผ่านหมู่บ้านไปแล้วจึงถึงพลับพลา ประทับเรือพระที่นั่งเสด็จขึ้นบก มีพระสงฆ์สวดชยันโต ๙ รูป เสด็จขึ้นประทับพลับพลา พวกแขกซึ่งลงไปเฝ้าในเรือพระที่นั่ง กับพวกที่รับเสด็จอยู่บนบก คือ พระยาพิพิธ

---

๑ คือเมืองนราธิวาสบัดนี้

ห้องสมุดพุทธสมาคม
จังหวัดนครราชสีมา

เสนามาตย์ พระยายิหริ่ง พระยาณรงค์ฤทธิ์ พระยายะลา พระยาภูผาภักดี พระยาระแงะ กับหลวงจินคณานุรักษ์ เมืองตานี เผ้าทูลลอองธุลีพระบาท ประทับที่พลับพลาประมาณครึ่งชั่วโมง แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งจักรีขึ้นไปประพาสข้างเหนือน้ำ ถึงท่าที่จะขึ้นไร่มันสำโรง แลโรงงารทำแป้งของพระยาสายแลพวกหุ้นส่วน แต่ระยะทางยกที่จะไปถึงไร่แลโรงงารนั้นไกลด้วยเวลานั้นย่ายมากแล้ว จึงหาได้เสด็จพระราชดำเนิรประพาสไม่ เสด็จกลับมาประทับที่พลับพลาอิก ทอดพระเนตรแขกให้วานรขึ้นเก็บผลมะพร้าว แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งกลับมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาย่ำค่ำเศษ ครั้นเวลาทุ่มหนึ่งออกเรือพระที่นั่งต่อไป ฯ

◎ วันที่ ๒ กรกฎาคม เวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง ถึงอ่าวเมืองนครศรีธรรมราช มีเรือกลไฟทอดอยู่หลายลำ ไม่ได้เสด็จประพาสแห่งใดประทับแรมทั้น ฯ

◎ วันที่ ๓ กรกฎาคม เวลาเช้าโมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียงมาเข้าปากกะพูน ที่ปากน้ำเปนที่เลนน้ำตื้นต้องเข็นเรือพระที่นั่งทางประมาณ ๕ เส้นจึงถึงกระเชียงได้ต่อมา ถึงบ้านปากกะพูนมีหมู่บ้าน พ้นหมู่บ้านขึ้นไปถึงพลับพลา ตั้งอยู่ฝั่งข้างใต้ ประทับเรือพระที่นั่งเสด็จขึ้นประทับที่พลับพลา พอกระบวรพร้อมแล้ว ทรงม้าพระที่นั่งไปตามถนนขึ้นไปถึงท่าแพเลี้ยวลงทางทิศใต้ มาถึงตลาดท่าวัง

มีการตกแต่งใบไม้และองผูกชุมรับเสด็จเปนการครึกครื้น ระยะทาง ๒๗๐ เส้น ถึงพลับพลาที่ประทับแรมเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณพันธวงศ์วรเดช ทรงเปนแม่กองกระทำการอยู่ที่หมู่ต้นประดู่ใหญ่นอกกำแพงเมืองทิศอุดร ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมง เสด็จออกทรงพระราชยาน พร้อมด้วยกระบวรนำตามเสด็จจากพลับพลาค่ายหลวง เข้าเมืองทางประตูทิศอุดรไปตามทางใหญ่ ถึงวัดพระบรมธาตุ เสด็จประทับในวิหารธรรมศาลา ทรงจุดเทียนนมัสการถวายพุ่มพระพุทธรูป แล้วทรงประเคนเทียนร้อยแก่พระครูถานานุกรมเปรียญในเมืองนครศรีธรรมราช แล้วทรงประเคนผ้าไตรพระสงฆ์ ๒๐ รูป ครองไตรแล้วสวดพระพุทธมนต์สมโภชพระมหาธาตุ แล้วเสด็จวิหารพระม้า[๑] ซึ่งเปนทางขึ้นบนชั้นทักษิณพระบรมธาตุ เสด็จพระราชดำเนิรขึ้นบนชั้นทักษิณทรงประทักษิณพระมหาธาตุ แล้วทรงจุดเทียนนมัสการและถวายพุ่มแล้ว เสด็จลงทรงจุดเทียนพรรษา ๓ เล่ม บูชาพระบรมธาตุที่ในวิหาร แล้วทรงพระดำเนิรทอดพระเนตรในบริเวณพระมหาธาตุและฐานพระศรีมหาโพธิและวิหารเขียน ซึ่งอยู่หลังเดียวกันกับวิหารพระม้า แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียน แล้วเสด็จประทับที่พลับพลา ซึ่งพระครูเทพมุนีปานทำขึ้น เปนพลับพลาหลังคามุงกระเบื้อง ช่อฟ้าใบระกาน่าบันประดับกระจก ที่วัดพระบรมธาตุนี้

---

๑ วิหารพระม้าเปนมุขกระสัน เชื่อมวิหารเขียนกับพระมหาธาตุ ที่เรียกว่าวิหารพระม้า เพราะปั้นลายรูปพระมหาสัตวเสด็จทรงม้าออกมหาภิเนษกรมไว้ในนั้น

พระครูเทพมุนีได้จัดการปฏิสังขรณ์ ได้ชักชวนชาวเมืองในหัวเมือง
แหลมมลายู ย่กย์ใต้ฝ่ายตวันตกทั้งปวงให้ช่วยด้วยทุนทรัพย์เงินทอง
สิ่งของแลช่วยด้วยกำลังแรง มีผู้มีศรัทธามาช่วยเปนอันมาก ได้
ตั้งที่ทำการเปนการใหญ่ จัดการปฏิสังขรณ์ในบริเวณพระมหาธาตุทั่วไป
แลได้มีการสมโภชพระมหาธาตุในการเสด็จพระราชดำเนิรครั้งนี้ เสด็จ
ประทับที่พลับพลา แล้วเสด็จทอดพระเนตรละคอนที่พลับพลาโรงละคอน
อีกแห่งหนึ่งมีละคอนเล่นเรื่องอิเหนา เปนละคอนไทยผู้หัดขึ้นในเมืองนี้
แล้วเสด็จมาประทับพลับพลา ทอดพระเนตรดอกไม้เพลิง แล้วเสด็จพระ
ราชดำเนิรกลับค่ายหลวง เวลา ๒ ทุ่มเศษ มีหนังตลุงเล่นถวายที่
พลับพลาประทับแรมที่นี้ ฯ

◎ วันที่ ๔ กรกฎาคม เวลากลางวันเสด็จออกทอดพระเนตรละคอน
(ม) โนห์รามีเล่นถวาย ๒ โรง แล้วพระครูเทพมุนีเฝ้า รับสั่งด้วยเรื่องการ
ปฏิสังขรณ์วัดพระบรมธาตุ ทรงพระราชดำริห์ที่จะทรงปฏิสังขรณ์พระ
เจดีย์เล็กที่รายรอบพระมหาธาตุ แล้วทอดพระเนตรแห่ผ้าที่ทรงพระ
กฐินาโปรดเกล้า ฯ ให้ทำขึ้นห่มพระมหาธาตุแล้ว พระมหารตนธ
โช ม่วง[๑] เฝ้า รับสั่งถามด้วยการเล่าเรียน แลพระพิธีธรรมเมือง
นครศรีธรรมราช สวดภาณยักษ์อย่างทำนองที่สวดกันอยู่ในเมืองนี้
ครั้นเวลาย่าย ๕ โมง เสด็จออกทรงม้าพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนิร

---

๑ คือพระรัตนธัชมุนี วัดท่าโพธิ์บัดนี้

ไปประทับที่ศาลชำระความ ทอดพระเนตรผู้พิพากษาชำระตัดสินความ แล้วเสด็จหอพระพุทธสิหิงค์ทรงนมัสการพระ แล้วเสด็จพระราชดำเนิร ด้วยกระบวรม้าพระที่นั่งต่อไป ถึงวัดพระบรมธาตุ เสด็จพระราชดำเนิรเข้าไปประทับในวิหารพระธรรมศาลา ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ แล้วทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสัญญาบัตร ให้พระมหารตนธโช ม่วง เปรียญ ๔ ประโยค วัดท่าโพธิ เปนพระศิริธรรมมุนี ที่พระราชาคณะ เจ้าคณะใหญ่เมืองนครศริธรรมราช มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๔ ตำลึง ให้เลื่อนพระครูเทพมุนี วัดพระบรมธาตุ เปนพระครูเทพมุนี ศริสุวรรณฎูปาภิบาล เจ้าคณะเมืองนครศริธรรมราช ผู้รักษาพระบรมธาตุ มีนิตยภัตรราคาเดือนละตำลึงกึ่ง พระราชทานไตรแพรทั้ง ๒ รูป แต่ตาลิปัตรแฉกหักทองขวางสำหรับพระศิริธรรมมุนี แลตาลิปัตรพุดตาลหักทองขวางสำหรับพระครูเทพมุนีนั้น โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพนักงารในกรุงเทพ ฯ ส่งออกมาถวายภายหลัง ขณะพระราชทานสัญญาบัตรนั้น มีพระสงฆ์สวดชยันโต ๑๐ รูป แล้วพระศิริธรรมมุนีถวายยถาแต่ไม่ได้ถวายอติเรก[๑] ครั้นเสร็จการทรงตั้งตำแหน่งยศพระสงฆ์แล้ว เสด็จพระราชดำเนิรไปนมัสการพระมหาธาตุที่วิหารพระม้า แล้วเสด็จพระราชดำเนิรไปประทับในลานพระมหาธาตุ

---

๑ การที่ทรงตั้งพระศิริธรรมมุนี ทรงพระราชดำริห์ขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช เจ้าพนักงารไม่ได้เตรียมตาลิปัตรแฉกไป ยังไม่ได้รับพระราชทานตาลิปัตรแฉก จึง ยังไม่ได้ถวายอติเรก

ด้านทิกษิณ พระครูเทพมุนีได้จัดการที่จะยกจันทันทับเกยตรรอยพระมหาธาตุ ซึ่งสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ได้พระราชทานเงินช่วยในการปฏิสังขรณ์แต่ก่อน ทรงจับเชือกชักจันทัน สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ตามเสด็จพระราชดำเนิรไปด้วย ทรงจับเชือกเหมือนกัน แล้วพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการจับเชือกต่อไป พราหมณ์โห่คนทำงารรับแลประโคมพิณพาทย์ ยกจันทันด้านทักษิณมุมตวันออกแล้ว เสด็จพระราชดำเนิรไปทอดพระเนตรที่พักพระครูเทพมุนีที่วัดหน้าพระธาตุ ตรงวัดพระบรมธาตุข้าม มีโรงครัว โรงเลี้ยง โรงงารหลายหลัง มีผลไม้นัลของบริโภคต่าง ๆ สำหรับเลี้ยงคนทำงารซึ่งมีผู้เอามาถวายช่วยประดับประดาตกแต่งห้อยแขวนทั่วไป เปนที่ครึกครื้นน่าชื่นชม แล้วประทับที่กุฏิพระครูเทพมุนี แล้วเสด็จพระราชดำเนิรมาขึ้นม้าพระที่นั่งที่วัดพระบรมธาตุ เสด็จพระราชดำเนิรกลับถึงค่ายหลวงเวลาทุ่มเศษ ค่ำวันนี้มีละคอนที่โรงหลังค่ายหลวงเล่นเรื่องรามเกียรติ เปนละคอนของทรัพย์ภรรยาพระศิริธรรมบริรักษ์จัดเล่นขึ้นเอาอย่างละคอนในกรุงเทพ ฯ เสด็จออกทอดพระเนตรที่พลับพลาโรงละคอนเสด็จขึ้น ๕ ทุ่ม ๒

◎ วันที่ ๕ กรกฎาคม เวลาเช้า ๔ โมง เสด็จขึ้นทรงช้างพระที่นั่งเสด็จพระราชดำเนิรจากค่ายหลวงไปข้ามลำน้ำ แล้วผ่านไปในทุ่งนาเข้าในป่าระยะทางเกือบ ๒ ชั่วโมง ถึงสวนแมงคุด ตำบลบ้านญวนแหล

ต้นแมงคุดมีเปนดงใหญ่ มีพลับพลารับเสด็จตกแต่งที่พินดินเตียน
สอาด ประทับช้างพระที่นั่ง เสด็จประพาสในสวนนั้นแล้วเสวยกลาง
วันที่พลับพลา มีเพลงกระยอกร้องถวาย เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่ง เสด็จ
กลับตามทางเดิม มาถึงพลับพลาบ่าย ๔ โมงเศษ เวลาเย็นเสด็จ
ออกทรงพระดำเนิรประพาสที่สนามหน้าเมือง แลเสด็จทอดพระเนตรหมู่
บ้านแขกที่ริมน้ำ ตรงพลับพลาไปข้างตวันตก เสด็จกลับย่ำค่ำเศษ
เวลายามเศษ เสด็จออกทอดพระเนตรละคอนที่พลับพลาเหมือนเวลา
วานนี้ ละคอนของพินภรรยาพระศิริธรรมบริรักษ์เล่นเรื่องอิเหนา ขัด
เล่นขึ้นตามอย่างละคอนในกรุงเทพ ฯ เปนคู่แข่งกับละคอนของทรัพย์
ที่เล่นถวายเวลาวานนี้ แลละคอนโรงนี้ที่ได้เล่นถวายทอดพระเนตรที่วัด
พระบรมธาตุเมื่อวันที่ ๓ นั้น เสด็จขึ้นเวลา ๕ ทุ่มเศษ ฯ

◎ วันที่ ๖ กรกฎาคม เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จออกทรงม้า
พระที่นั่ง ออกจากพลับพลาที่ประทับแรม เข้าในกำแพงเมืองเลี้ยว
ไปทางถนนริมกำแพงเมือง ประทับทอดพระเนตรที่ขังนักโทษอยู่ที่ป้อม
แล้วทรงม้าพระที่นั่งต่อมาตามถนนริมกำแพงด้านตวันตก มาเลี้ยว
เข้าถนนใหญ่ประทับที่วัดพระบรมธาตุ ทรงนมัสการแล้วเสด็จทอดพระ
เนตรการในลานพระมหาธาตุ ทรงพระราชดำริห์จะทรงปฏิสังขรณ์วิหาร
สามจอมที่อยู่ในบริเวณลานพระมหาธาตุ มีพระเจดีย์ใหญ่ต่อเนื่อง
จากวิหาร แล้วทรงม้าพระที่นั่งเสด็จประทับที่ศาลหลักเมืองทอดพระ

เนตรเทวรูป แล้วเสด็จพระราชดำเนิรมาออกนอกกำแพงเมือง ผ่านพลับพลาค่ายหลวง มิพระสงฆ์สวดชยันโตที่วัดประตูขาว ใกล้พลับพลาเหมือนเมื่อเวลาเสด็จขึ้น เสด็จพระราชดำเนิรต่อมาถึงร่มไม้ใหญ่ หยุดม้าพระที่นั่งพักครู่หนึ่งแล้วเสด็จต่อไปถึงทางแยกเข้าสวนบ่าละเมาะ ทรงม้าพระที่นั่งประพาสในที่นั้น เสด็จลงจากม้าพระที่นั่ง ๒ แห่ง ที่นี้เปนเนินแลมีต้นไม้เปนหย่อม ๆ มีที่เตียนหญ้าขึ้นเขียวงามเหมือนหนึ่งสวนที่คนทำ แลไปจากเนินเห็นทุ่งนาแลภูเขา แลมีต้นสาวหยุดดอกดกหอมระรื่นไปเปนที่งามน่าชมมาก โปรดเกล้า ฯ พระราชทานนามที่นี้ว่า “สวนราชฤดี” ที่ซึ่งเปนสวนนี้ยาวประมาณ ๖๐ เส้น กว้างประมาณ ๑๕ เส้น แล้วทรงม้าพระที่นั่งต่อไปตามหย่อมไม้มาเข้าทางเดิมคำมิดในระยะทาง มาถึงตำบลท่าแพเวลาทุ่มเศษ มิพลับพลาแลตะพานน้ำ ประทับเสวยเครื่องว่าง แล้วเสด็จเรือพระที่นั่งออกจากท่าแพล่องลงมาตามลำน้ำทางกว่าครึ่งชั่วโมงจึงถึงท่า ซึ่งเสด็จขึ้นยกเมื่อขามา แล้วไปออกปากน้ำเปนเวลาน้ำขึ้น เรือพระที่นั่งไปได้สดวกพันที่ตื้น แล้วเรือสกรูขูงมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลายามเศษเสด็จขึ้น ครั้นเวลา ๒ ยาม เรือพระที่นั่งใช้จักรต่อมา ฯ

◎ วันที่ ๗ กรกฎาคม เวลารุ่งเช้าถึงเกาะพงัน เรือพระที่นั่งทอดที่อ่าวอารเสด็จ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งเล็ก

ไปประทับเสด็จขึ้นที่เกาะ มีรายฎรมาเฝ้าถวายของ เสด็จพระราช
ดำเนิรไปตามทางหลังเขา เลี้ยวลงธารที่จารึกอักษรพระนาม จ. ป. ร.
ชั้นที่ ๑ ประทับที่นั้น โปรดเกล้า ฯ ให้จารึกศิลาศักราช ๑๒๖๐ หมาย
ปีที่เสด็จพระราชดำเนิร ต่อจากศักราชที่จารึกไว้แต่ก่อน ๕ คราวมาแล้ว
คราวนี้เปนครั้งที่ ๕ แล้วทรงฉายพระรูป แล้วเสด็จพระราชดำเนิร
กลับมายังที่สรงที่ต้นธารประทับสรงน้ำแล้ว เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่ง
กระเชียงมาขึ้นเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาบ่ายโมง ๑ ครั้นเวลาบ่าย ๒
โมงครึ่ง ออกเรือพระที่นั่งใช้จักรต่อมา เวลาทุ่มครึ่งตรงปากน้ำเมือง
หลังสวน เรือพระที่นั่งทอดห่างเพราะมืดนัก พระยาจรณราชโภคากร
ผู้ว่าราชการเมืองกับทั้งผู้ว่าราชการเมืองที่อยู่ติดต่อใกล้เคียง คือพระยา
วิชิตภักดี[๑] เมืองกาญจนดิษฐ์ นายพินิตราชการ เมืองไชยา พระศรี
โลหะภูมิพิทักษ์ เมืองระนอง ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ในเรือ
พระที่นั่ง ประทับแรมที่นั้น ฯ

◎ วันที่ ๘ กรกฎาคม เวลารุ่งเช้าออกเรือพระที่นั่งขึ้นไปข้างเหนือ
ทางประมาณชั่วโมงเศษถึงเกาะลังกาจิว แขวงเมืองชุมพร ทอดเรือ

---

๑ พระยาวิชิตภักดี คือพระยาจีสัตยารักษ์ ขำ ศรียาภัย
นายพินิตราชการ ปิ่ว บุนนาค เดี๋ยวนี้เปนพระยาศรีธรรมศุกราช สมุห
เทศาภิบาลมณฑลอุบล
พระศรีโลหภูมิพิทักษ์ คอยูหงี เดี๋ยวนี้เปนพระดำรงสุจริต จางวางเมือง
ระนอง

พระที่นั่งใกล้เกาะ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง ไปประทับที่หาดทราย แล้วเสด็จพระราชดำเนิรไปตามเชิงเขา ที่เกาะนี้มีถ้ำเปนที่นกทำรัง แต่ที่ปากถ้ำน้ำทเลท่วมลึก ทรงพระเกี้อหาม เสด็จทอดพระเนตรรังนกในถ้ำ เวลานี้นกทำรังมีลูกอ่อน ยังไม่เปนเวลาที่จะเก็บรังนก เปนแต่ทอดพระเนตร แล้วเสด็จกลับมาประทับที่เชิงเขา ทรงจาริกอักษรพระนาม จ. ป. ร. ที่ปากถ้ำเล็กอิกแห่งหนึ่งอยู่ต้นทาง แลเลขบอกปีเสด็จ ร. ศ. ๑๐๙ หมายความที่เสด็จประพาสคราวก่อน แล ๑๑๗ สำหรับคราวนี้ แล้วทรงฉายพระรูป แล้วเสด็จพระราชดำเนิรกลับลงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาเช้า ๕ โมงครึ่ง ออกเรือพระที่นั่งกลับมาทอดเรือพระที่นั่งเมืองหลงสวน เวลาบ่าย โมง ๑ ครั้นเวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จลงเรือพระที่นั่งตีกระเชียงมาเข้าปากน้ำ แล้วเรือกลไฟเล็กจูงมาตามลำแม่น้ำ จวนจะถึงท่าเสด็จขึ้นเรือพระที่นั่งตีกระเชียงต่อมา ถึงตำบลบางย่โรเรือพระที่นั่งประทับท่าเสด็จพระราชดำเนิรขึ้นทรงช้างพระที่นั่งมาตามทางบก ระยะทางประมาณ ๕๐ เส้น ถึงบ้านพระยาจรูญราชโภคากร ตำบลบางขันเงิน ซึ่งจัดเปนที่ประทับแรม เวลาย่ำค่ำเสด็จขึ้นประทับที่เรือนตึกของพระยาจรูญราชโภคากร เสวยแล้วเสด็จลงทอดพระเนตรละคอนของพระยาจรูญราชโภคากร เล่นจับระบำแลต่อเรื่องเสภาเมื่อนางวันทองห้ามทัพเสด็จขึ้น ๕ ทุ่มเศษ ฯ

◎ วันที่ ๙ เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จออกทรงช้างพระที่นั่ง ออกจากที่ประทับแรมไปตามทาง สองข้างทางมีสวนแลไร่ตลอดไป ระยะทาง ๑๐๐ เส้นเศษถึงเขาเงิน บางคนก็เรียกเขาเอ็น ประทับช้างพระที่นั่งเสด็จลงทรงพระดำเนิรไป นมัสการพระเจดีย์ซึ่งอยู่ริมน้ำตรงหน้าถ้ำ พระเจดีย์นี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อเสด็จพระราชดำเนิรประพาสคราวก่อน แล้วเสด็จพระราชดำเนิรเข้าไปในถ้ำ มีพระสงฆ์สวดชยันโตรับเสด็จ คือ พระครูเจ้าคณะแลพระสงฆ์ที่อยู่ในเขานี้ ทรงนมัสการพระพุทธรูปในถ้ำ แลทรงจารึกศิลารัตนโกสินทรศก ๑๑๗ ที่อักษรพระนามซึ่งจารึกไว้เมื่อเสด็จพระราชดำเนิรประพาสในศก ๑๐๘ แล้วเสด็จพระราชดำเนิรกลับลงเรือพระที่นั่งล่องลงมาตามลำน้ำ ถึงที่ประทับแรมเวลาย่ำค่ำเศษเสด็จขึ้น เวลากลางคืนเสด็จออกทอดพระเนตรละคอนพระยาจรูญราชโภคากรเหมือนอย่างวานนี้ เล่นเรื่องเจ้าเงาะเมื่อติคลี เลิก ๕ ทุ่มเศษ ฯ

◎ วันที่ ๑๐ เวลาเช้า ๔ โมง เสด็จออกทรงเรือพระที่นั่งล่องลงมาตามลำน้ำ ออกปากน้ำระยะทาง ๒ ชั่วโมง ถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเสด็จขึ้น เวลาบ่าย ๒ โมง ออกเรือพระที่นั่งจากเมืองหลังสวน ระยะทาง ๒ ชั่วโมงเศษ ถึงปากน้ำเมืองชุมพร ทอดเรือพระที่นั่ง ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งไปประทับที่บ้านปากน้ำ มีสพานเรือกเปนที่เสด็จขึ้น พระยาเพ็ชรกำแหง

สงครามแลกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยเฝ้าทูลละอองธุลีพระยาทแล้ว ทรงพระ
ดำเนิรไปตามทางพอฝนตกเสด็จประทับพักฝนอยู่ที่ด่านภาษี ทอดพระ
เนตรช้างของกรมการเมืองชมพร ซึ่งมิรปแปลกเปนช้างเตี้ย พอฝน
หายแล้วทรงพระดำเนิรไปตามถนนหมู่บ้านเลี้ยวออกหน้าเขามัทริประทับ
ที่พลับพลาหน้าเขา แล้วเสด็จจากพลับพลามาตามทางตรงถึงสพาน
เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง เสด็จกลับมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลา
ทุ่มเศษ พระยารัตนเศรษฐีซึ่งมารับเสด็จที่เกาะพงันแต่คราวแรก
แล้วตามเสด็จพระราชดำเนิรในเรือพระที่นั่งตลอดทางนั้น ได้กราบ
ถวายบังคมลาที่นี้ เวลา ๓ ยามออกเรือพระที่นั่ง ฃ

. ◎ วันที่ ๑๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗ เวลาเช้า ๒ โมง ถึงบางตะพาน
แขวงเมืองกำเนิดนพคุณ ทอดเรือพระที่นั่ง ทอดพระเนตรภูมิสถานที่นี้
ครั้นเวลาเช้า ๕ โมง ออกเรือพระที่นั่งใช้จักรต่อมา จนเวลาบ่าย
๓ โมงครึ่ง ถึงเกาะหลักแขวงเมืองประจวบคิรีขันธ์ เรือพระที่นั่งทอด
ในอ่าว เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธ ข้าหลวงเทศาภิบาล แลพระสัจจาภิรมย์
ผู้ว่าราชการเมืองเพ็ชรบุรี มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระยาทในเรือพระที่นั่ง
เตรียมจะเสด็จพระราชดำเนิรขึ้นบก พอฝนตกหนักจวนเวลาย่ำค่ำฝน
จึงหาย เสด็จพระราชดำเนิรลงเรือพระที่นั่งกระเชียง ไปประทับที่
สพานเรือก เสด็จขึ้นประทับบนพลับพลา เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธ
นำหลวงบริบาลคิริมาศ ผู้ว่าราชการเมืองประจวบคิรีขันธ์ หลวง

สุรราชสาคร ผู้ว่าราชการเมืองปราณบุรี พระพลสงคราม จางวางด่าน เมืองเพ็ชรบุรี แลรายฎรชาวบ้านตำบลนี้ เฝ้าทูลลองธุลีพระบาท ทลเกล้า ฯ ถวายของ แล้วทรงพระดำเนิรไปตามหาดทรายที่หมู่บ้านข้างใต้พลับพลา แล้วทรงพระดำเนิรกลับมาข้างเหนือพลับพลา ประพาสไร่เข้าโพดแลแตงอุลิต แล้วเสด็จกลับมาลงเรือพระที่นั่งกระเชียงมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาทุ่มเศษ เวลา ๒ ยามออกเรือพระที่นั่งตัดข้ามอ่าวไปตวันออก วันนี้พระราชทานผ้าแจกแก่พระยรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนิรครั้งนี้ ฯ

◎ วันที่ ๑๒ เวลาเช้า ๒ โมง ถึงเกาะไผ่ ทอดเรือพระที่นั่ง พบเรือเมล์มาจากเมืองจันทอดอยู่ ๒ ลำ ปราศจากกาฬโรค เวลาเช้า ๕ โมง ออกเรือพระที่นั่งต่อมา ระยะทางประมาณชั่วโมงครึ่ง ถึงเกาะสีชัง ทอดเรือพระที่นั่ง เจ้าพระยาสุรศักดิมนตรีซึ่งมาอยู่ที่ศรีราชา แลขุนพรหมรักษา ผู้ว่าราชการเมืองชลบุรี[1] แลกรมการทหารเมืองชลบุรี มาเฝ้าทูลลองธุลีพระบาท เวลาย่ำค่ำครึ่งออกเรือพระที่นั่งจากเกาะสีชังมาถึงสันดอนเวลายามหนึ่ง เรือพระที่นั่งข้ามสันดอนมา ถึงทิลกเวลา ๔ ทุ่มครึ่ง ทอดเรือพระที่นั่งประทับแรม ฯ

◎ วันที่ ๑๓ เวลาเช้า ๓ โมงครึ่ง ออกเรือพระที่นั่งเข้าปากน้ำที่ย้อมพระจุลจอมเกล้าแลย้อมผ้าเสือสมุท ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ เมื่อเวลาเรือพระที่นั่งผ่านทั้งสองแห่ง ถึงเมืองสมุทปราการรอเรือพระที่นั่ง

---

๑ ขุนพรหมรักษา เจริญ จารุจินดา ภายหลังเป็นพระยาชลบุรานุรักษ์ แล้วเป็นพระยาศรีธรรมศุกราช สมุหเทศาภิบาลมณฑลอุบล

หลวงนิพัทธกุลพงศ์[๑] ข้าหลวง มารับเทียนธูปเครื่องนมัสการพระสมุท เจดีย์ไปจากเรือพระที่นั่ง แล้วออกเรือพระที่นั่งต่อมา เวลาย่ำเที่ยง ถึงท่าราชวรดิษฐ์ เรือพระที่นั่งประทับท่า แล้วเสด็จพระราชดำเนิร ขึ้นจากเรือพระที่นั่ง ประทับที่พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ดำรัสกับพระ ยบรมวงศานุวงศ์แลข้าทูลลอองธุลีพระบาทที่มารับเสด็จ แล้วเสด็จพระ ราชดำเนิรขึ้นทรงพระราชยานมาประทับที่พระที่นั่งจักริมหาปราสาท รับ สั่งกับพระบรมวงศานุวงศ์ที่หน้าท้องพระโรงครู่หนึ่งแล้วเสด็จขึ้น ฯ

ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒)

◎ วันที่ ๑๐ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทางพระที่นั่งจักริมหาปราสาท ประทับพระราชยาน ไปประทับพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย มีพระราชดำรัส ด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการพอสมควรแล้ว เสด็จประทับเรือ พระที่นั่งมหาจักรีเรือพระที่นั่งใช้จักรขึ้นไปกลับลำที่วัดราชาธิวาสแล้วล่อง ไปตามลำแม่น้ำเจ้าพระยา เวลาเที่ยง ๓๐ นาที ถึงเมืองสมุทปราการ ที่ย่อมผิเสือสมุทยิงยั้นใหญ่ถวายคำนับ ทอดเรือพระที่นั่งที่เมืองสมุท ปราการ รอเวลาน้ำขึ้นอยู่จนเวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง จึงถอนสมอเรือ พระที่นั่งออกปากน้ำ ที่ย่อมพระจุลจอมเกล้ายิงยั้นใหญ่ถวายคำนับ เรือพระที่นั่งข้ามสันดอนออกน้ำเขียว แล้วตัดตรงไปเกาะสีชัง เวลา จวน ๔ ทุ่มถึงเกาะสีชัง ทอดสมอเรือพระที่นั่งประทับแรม ฯ

---

๑ หลวงนิพัทธกุลพงศ์ บุนนาค ภายหลังเปนพระยาสมุทบุรานุรักษ์

◎ วันที่ ๑๑ เวลาบ่าย ๔ โมง เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง ไปประทับเสด็จขึ้นที่ตะพานอัยฎางค์ แล้วเสด็จพระราชดำเนิรทอดพระเนตรที่ต่าง ๆ ในพระจุฑาธุชราชฐานจนทั่ว เวลาค่ำเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่งมหาจักริ ทอดประทับแรมอยู่ที่นี้ ฯ

◎ วันที่ ๑๒ เวลาบ่าย ๓ โมง เรือพระที่นั่งมหาจักริถอนสมอใช้จักรเข้าไปข้างฝั่งทเลตวันออก ประมาณชั่วโมงหนึ่ง ถึงศริมหาราชาทอดเรือพระที่นั่ง แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง ไปประทับตะพานเจ้าพระสุรศักดิมนตริ ซึ่งออกมาอยู่ที่นี้จัดการรับเสด็จ ขุนพรหมรักษา ข้าหลวงว่าราชการเมืองชลบุริ หลวงนฤมิตสารานุกร จ่าฤทธิพิไชย ซึ่งรับราชการในเมืองชลบุริ มารับเสด็จที่นี้ด้วย เสด็จพระราชดำเนิรขึ้นตะพานใหญ่ ไปตามทางถึงบ้านเจ้าพระยาสุริศักดิมนตริ เสด็จประทับที่ในบ้าน แล้วเสด็จพระราชดำเนิรขึ้นบนเนินเขาทอดพระเนตรภูมิลำเนาตำบลศริมหาราชา แล้วเสด็จพระราชดำเนิรทอดพระเนตรในภูมิสถานเหล่านั้น พอเวลาจวนค่ำเสด็จลงเรือพระที่นั่งที่หน้าบ้านเจ้าพระยาสุริศักดิมนตริ กลับเรือพระที่นั่งมหาจักริ ใช้จักรกลับมาประทับแรมที่เกาะสีชัง ฯ

◎ วันที่ ๑๓ เวลาบ่ายฝนตกไม่ได้เสด็จพระราชดำเนิรประพาส ฯ

◎ วันที่ ๑๔ เวลาย่ำรุ่งออกเรือพระที่นั่ง ไปทอดตำบลบางพระ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียงไปขึ้นฝั่ง กรมทหารเรือจัดการรับเสด็จ

พระนรินทร์รังสรรค์ เปนผู้บังคับการอยู่ในที่นั้น พระยาวรเดชศักดาวุธ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจิณบุรี มาเฝ้าด้วย เสด็จขึ้นทอดพระเนตรที่พักทหาร แล้วทรงม้าพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนิรเปนกระบวรม้า ไปทอดพระเนตรภูมิลำเนาตำบลบางพระ หนทางไปในสวนในป่า แลลงชายทเลเลียบหาดทราย แล้วเสด็จขึ้นบนเนินเขาเรียกว่าเขาพระบาท แล้วเสด็จกลับลงเรือพระที่นั่งที่ท่าเดิม เสด็จกลับมาลงเรือพระที่นั่งมหาจักรี ออกเรือเวลาบ่าย ๑ โมง เลียบไปตามฝั่งตวันออก เวลาทุ่มเศษถึงเกาะคราม ทอดเรือพระที่นั่งประทับแรม ๒

◎ วันที่ ๑๕ เวลาเช้า ๒ โมง เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียงไปขึ้นเรือกลไฟเทวาสราราม เลียบเกาะครามไปด้านตวันออก ไปทอดที่ตรงหาดขาม เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียงไปเสด็จขึ้นที่หาด ทอดพระเนตรขุดฟองตนุ แล้วเสด็จหาดนวนอกแห่ง ๑ แล้วเสด็จกลับมาเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่ายโมงเลื่อนเรือพระที่นั่งเข้าไปทอดที่อ่าวซาวันในเกาะครามนี้ เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียงขึ้นประทับที่หาด ทอดพระเนตรพรานไล่กวาง แลประพาสในที่เหล่านั้นจนเวลาค่ำ เสด็จกลับลงเรือพระที่นั่งเวลา ๒ ทุ่มเศษ เรือพระที่นั่งมหาจักรีออกจากที่ทอดอ่าวซาวัน ตัดข้ามไปฝั่งทเลตวันตก ๒

---

๑ พระยาวรเดชศักดาวุธ (เจ๊ก จารุจินดา) ภายหลังเปนพระยาเทพอรชุน พระนรินทร์รังสรรค์ ชื่อทอง

◎ วันที่ ๑๖ เวลาเช้าเห็นฝั่งทเลตวันตกเหนือเมืองกำเนิดนพคุณ เรือพระที่นั่งเดิรห่างฝั่งพอแลเห็นเขาฝั่งสนัด เวลาย่าย ๓ โมงครึ่ง ทอดที่ปากน้ำเมืองชุมพร พระยาเพ็ชรกำแหงสงคราม[๑] ผู้ว่าราชการเมืองชุมพร มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระยาทในเรือพระที่นั่ง พร้อมทั้งข้าหลวงคลัง ข้าหลวงยุติธรรม ไม่ได้เสด็จขึ้นบก เวลา ๕ ทุ่มเศษออกเรือพระที่นั่ง ฯ

◎ วันที่ ๑๗ เวลาเช้า ๒ โมงครึ่งถึงเกาะพงัน เรือพระที่นั่งทอดที่อ่าวธารเสด็จ เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียงขึ้นบก มีพันพุฒอนุราช[๒] ปลัดเมืองกาญจนดิฐ กับข้าหลวงคลังอีกคนหนึ่งมารับเสด็จ เสด็จขึ้นที่ศิลาสลักอักษรพระนามชั้นที่ ๑ โปรดให้จารึกศักราช ๑๒๖๑ เติมลง แลทรงฉายพระรูป แล้วเสด็จมาประทับใต้ต้นไทรที่สรง ทรงเครื่องใหญ่แล้วสรงน้ำในธาร แล้วเสด็จมาประทับเสวยกลางวันที่ศาลา พระยารัตนเศรษฐี[๓] ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลชุมพร ซึ่งไปคอยรับเสด็จอยู่เกาะสมุยนั้น กลับขึ้นมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระยาท เวลาย่าย ๓ โมง เสด็จกลับมายังเรือพระที่นั่งทอดประทับแรมที่เกาะพงัน จนเวลา ๓ ยามออกเรือพระที่นั่ง ฯ

---

๑ พระยาเพ็ชรกำแหงสงคราม มลิ

๒ พันพุฒอนุราช สุก ภายหลังได้เป็นหลวงศรีสุพรรณดิฐ

๓ พระยารัตนเศรษฐี คอซิมก๊อง ณระนอง ภายหลังเป็นพระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี

◎ วันที่ ๑๘ เวลาเช้าโมงครึ่ง ถึงเกาะเต่า[๑] ทอดเรือพระที่นั่งแล้ว เวลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งไปประทับที่หาดทราย ทรงพระดำเนิรประพาสตามหาด แล้วทรงพระดำเนิรขึ้นบนเนินลูกเขาน้อย ตัดไปลงหาดอีกแห่งหนึ่ง อยู่ใกล้กับที่นั้น เปนปากธารมีน้ำจืด แต่ไม่มีมากนัก น้ำไหลรินๆ มีศิลาใหญ่อยู่ที่ปากธาร ทรงพระราชหัตถเลขาเปนอักษรพระนามย่อ จ. ป. ร. แลเลขอกศก ๑๑๘ ที่ศิลานั้น แลโปรดเกล้า ฯ ให้สลักลงไว้ตามรอยพระราชหัตถเลขานั้น เสร็จแล้ว ทรงฉายพระรูป แล้วเสด็จกลับมาที่หาดซึ่งเปนที่แรกเสด็จขึ้น เพราะหาดทางที่จารึกอักษรพระนามนั้น เปนที่ตื้นแลมีศิลาขนลาบาก จึงเสด็จขึ้นทางอื่น เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียงมาประทับเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาเที่ยง ครั้นเวลาบ่ายโมง ๑ ออกเรือพระที่นั่งมหาจักรีจากที่ทอดเกาะเต่า บ่าย ๕ โมงถึงเกาะลังกาจิ๋ว ทอดเรือพระที่นั่ง แต่ไม่ได้เสด็จพระราชดำเนิรขึ้นประพาส เพราะน้ำขึ้นมาก ทางเสด็จเข้าถ้ำรังนกเปนที่ลำบาก[๒] เวลาทุ่ม ๑ ออกเรือพระที่นั่ง ฯ

---

๑ เกาะเต่านี้เปนเกาะใหญ่แต่อยู่ห่างฝั่งมาก หาดอยู่ข้างด้านตวันตก เวลาลมตวันตกคลื่นใหญ่ เสด็จผ่านไปมา มีพระราชประสงค์จะประพาสหลายครั้ง ติดคลื่นไม่ได้ประพาส คราวนี้คลื่นราบจึงแวะประพาส

๒ บรรดาเกาะรังนก เกาะลังกาจิ๋วนี้เปนที่ดูนกทำรังถนัดกว่าที่อื่น เพราะถ้ำรังนกอยู่ริมน้ำ แต่ถ้าเวลาน้ำขึ้น น้ำทเลท่วมถึงปากถ้ำ

◎ วันที่ ๑๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘ เวลา ๒ โมงครึ่ง ถึงเขาสามร้อยยอด ทอดเรือพระที่นั่ง พยเรือกลไฟอาเล็กซานดรา นำหนังสือมากรายบังคมทูลพระกรุณาข่าวสิ้นพระชนม์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนศรีธรรมราชธำรงฤทธิ์ ซึ่งสิ้นพระชนม์เมื่อวันที่ ๑๗ นี้ โปรดเกล้า ฯ ให้ลดธงบรรดาเรือทั้งปวงที่มาในกระบวร ครั้นเวลาเช้า ๔ โมง ออกเรือพระที่นั่งจากเขาสามร้อยยอด ข้ามอ่าวมาฟากตวันออก ถึงเกาะสีชังเวลาบ่าย ๕ โมง ทอดประทับแรม ไม่ได้เสด็จขึ้นประพาส เวลากลางคืน พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าจิรประวัติวรเดช[๑] มากับเรือกลไฟมหาวชิราวุธ ของเอเชียติกกัมปนีมาถึง เฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท ฯ

◎ วันที่ ๒๐ ไม่ได้เสด็จประพาสแห่งใด เวลาบ่าย ๒ โมงออกเรือพระที่นั่งจากเกาะสีชังมาเข้าสันดอน เวลาบ่าย ๔ โมง ถึงที่ร่องลึกปากน้ำเจ้าพระยา เวลาบ่าย ๕ โมง ทอดเรือพระที่นั่งประทับแรม ฯ

◎ วันที่ ๒๑ เวลาย่ำรุ่งออกเรือพระที่นั่งเข้าปากน้ำ ที่ป้อมทั้งสองยิงปืนใหญ่ถวายคำนับ เรือพระที่นั่งแล่นขึ้นมาตามลำน้ำถึงกรุงเทพ ฯ เทียบเรือพระที่นั่งที่ท่าราชวรดิฐ เวลาเช้า ๔ โมงครึ่ง เสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่ง เสด็จมาประทับพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ตรัสกับพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการที่มารับเสด็จ แล้วเสด็จขึ้นทรงรถพระที่นั่งมาเข้าประตูวิเศษไชยศรี พิมานไชยศรี ประทับพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท แล้วเสด็จขึ้น ฯ

---

๑ คือกรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เสด็จกลับจากยุโรป

ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓)

◎ วันที่ ๑๘ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๙ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกพระที่นั่งจักริมหาปราสาท ทรงรถพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนินออกประตูพิมานไชยศรี ประตูวิเศษไชยศรี ไปประทับพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย มีพระราชดำรัสด้วยพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการ ที่มาส่งเสด็จพระราชดำเนินพอสมควรแล้ว เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งมหาจักรี เรือพระที่นั่งใช้จักรขึ้นไปกลับลำที่สามเสน แล้วล่องลงไปตามลำน้ำเจ้าพระยา เมื่อเรือพระที่นั่งล่องลงไปใกล้จะถึงเรือรบรุสเซีย เรือรบรุสเซีย[1] ได้ยิงสลุตรับเสด็จ ๒๑ นัด แลมีพลทหารเรือยืนแถว ร้องโฮเรถวายไชยมงคล เวลาเช้า ๕ โมงเศษ เรือพระที่นั่งถึงเมืองนครเขื่อนขันธ์ ที่ป้อมแผลงไฟพ่ายิงยืนไหญ่สลุตเมื่อเรือพระที่นั่งผ่าน แลป้อมผีเสื้อสมุทยิงสลุตเมื่อเรือพระที่นั่งถึงเมืองสมุทปราการ หยุดเรือพระที่นั่งรอน้ำอยู่ที่เมืองสมุทปราการ ครั้นเวลาบ่าย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นประพาสเมืองสมุทปราการ เสด็จพระราชดำเนินไปตามทางสเตชั่นรถไฟ แลเสด็จกลับมาตามทางตลาดประทับที่วัดกลาง ทอดพระเนตรที่ต่าง ๆ แลได้พระราชทานจตุปัจจัยเปนมลค่าราคา ๔๐ บาท แก่พระปลัดผู้รักษาการพระอาราม เพราะพระครูสุนทรสมุทรเจ้าอาวาสไม่อยู่ แล้วเสด็จกลับเรือพระที่นั่งเวลาย่ำค่ำ ๕๐ นาฬิ ออกเรือพระที่นั่งจากเมืองสมุทปราการ

---

๑ เรือรบรุสเซียเข้ามาเยี่ยมกรุงเทพ ฯ อยู่ในเวลานั้น

ข้ามสันดอนเวลา ๒ ทุ่ม เวลา ๕ ทุ่มถึงเกาะสีชัง เรือพระที่นั่งทอดประทับแรมที่เกาะสีชัง ฯ

◎ วันที่ ๑๙ พฤษภาคม เวลาเช้า ๓ โมงเศษ ออกเรือพระที่นั่งจากเกาะสีชัง ไปศริมหาราชา เมื่อเรือพระที่นั่งถึงศริมหาราชา สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี ซึ่งเสด็จมาประพาสอยู่ในที่นี้ ได้เสด็จลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในเรือพระที่นั่ง พร้อมด้วยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสวัสดิวัตนวิศิษฎ์ เวลาเช้า ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นศริมหาราชา เจ้าพระยาสุรศักดิมนตรีแลพระยาชลบุรี[๑] กับข้าราชการในมณฑลนี้รับเสด็จ เสด็จพระราชดำเนิรไปประทับที่พลับพลาที่ประทับของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวีแล้วเสด็จไปประพาสที่บ้านเจ้าพระยาสุรศักดิมนตรี แลเสด็จประพาสทอดพระเนตรพระตำหนักสมเด็จพระบรมราชเทวี ซึ่งกำลังสร้างใหม่ที่บนเนินเขาแล้วเสด็จกลับมาถึงที่พลับพลา เสวยกลางวันแล้ว เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ออกเรือพระที่นั่งจากศริมหาราชา มาหยุดเรือพระที่นั่งที่เกาะสีชัง เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จขึ้นประพาสเกาะสีชัง ทอดพระเนตรพระที่นั่งมันธาตรัตนโรจน์ แลสถานที่ต่าง ๆ ในพระราชฐาน เวลาทุ่มเศษเสด็จเรือพระที่นั่ง เวลา ๒ ยามเศษ ออกเรือพระที่นั่งจากเกาะสีชัง ฯ

---

๑ พระยาชลบุรี เจริญ จารุจินดา ที่เปนขุนพรหมรักษาอยู่แต่ก่อน

◎ วันที่ ๒๐ พฤษภาคม เวลาย่ำรุ่งเศษ เห็นเขาสามร้อยยอด แลเห็นเกาะแลเขาฝั่งตวันตกเปนลำดับมา เวลาย่ำค่ำ ๑๕ นาฬิกึงปากน้ำชุมพร หยุดเรือพระที่นั่งที่เกาะเสม็ด พระยารัตนเศรษฐี ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลชุมพร พระยาเพ็ชรกำแหงสงคราม ผู้ว่าราชการเมืองชุมพร พระยาจรูญราชโภคากร ผู้ว่าราชการเมืองหลังสวน ได้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในเรือพระที่นั่ง พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสด้วยตามสมควร เวลา ๘ ทุ่มออกเรือพระที่นั่งจากปากน้ำชุมพร ฯ

◎ วันที่ ๒๑ พฤษภาคม เวลาย่ำรุ่งเศษถึงเกาะเต่า หยุดเรือพระที่นั่งที่เกาะเต่าด้านตวันออก แต่ไม่ได้เสด็จประพาส เพราะไม่มีหาดที่จะเสด็จประพาส เวลาเช้า ๒ โมงเศษ ออกเรือพระที่นั่งจากเกาะเต่าถึงเกาะพงัน เวลาเช้า ๔ โมงเศษ ทอดเรือพระที่นั่งที่อ่าวธารเสด็จเสด็จขึ้นพระพาสตามทางที่ขึ้นไปถึงอักษรพระนามชั้นต้น โปรดเกล้า ฯ ให้จารึกศักราช ๑๒๖๒ หมายปีที่เสด็จพระราชดำเนิรที่หน้าผาเติมลงเสร็จแล้วทรงฉายพระรูป แล้วเสด็จกลับมาสรงน้ำที่น้ำตกซึ่งเปนที่สรง แล้วประทับเสวยกลางวันที่ศาลา เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง

อนึ่งในคืนวันนี้ โปรดเกล้า ฯ ให้เชิญพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการที่โดยเสด็จพระราชดำเนิร ประชุมรับพระราชทานอาหารเปนการรื่นเริง ในการวันประสูติสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนคร

ราชสิมา ซึ่งเปนวันตรงในวันที่ ๑๒ แต่โปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนมามีการในวันนี้ ในการรื่นเริงนี้โปรดเกล้า ฯ ให้มีฉลากเครื่องแต่งตัว สำหรับพระราชทานให้แก่ผู้ที่รับเชิญจับแต่งตัวเช่นอย่างทุกปีที่เคยมา เวลาทุ่มเศษพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทรงจับฉลากแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการจับต่อไป ครั้นเสร็จในการจับฉลากแต่งตัวพร้อมแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้เข้าไปนั่งโต๊ะ ซึ่งจัดตั้งไว้ที่คาดฟ้าท้ายเรือพระที่นั่งนั้น พลทหารเรือทำเพลงแตร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับโต๊ะเสวย พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการ ครั้นเสร็จการเลี้ยงแล้ว พระยาสุขุมาลบริหาร[๑] ซึ่งเปนผู้มีอายุมากกว่าผู้อื่น กล่าวคำถวายไชยมงคล แก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสิมาเสร็จแล้ว โปรดให้จับฉลากครั้งที่ ๒ พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการผู้ใหญ่จับฉลาก[๒] แลมีสัปีสต่าง ๆ ในการรื่นเริง เวลา ๕ ทุ่มเศษเลิกการ ครั้นเวลา ๗ ทุ่มออกเรือพระที่นั่งจากเกาะพงัน ฯ

◎ วันที่ ๒๒ พฤษภาคม เวลาเช้า ๒ โมงเศษ เห็นเขาหลวง เมืองนครศรีธรรมราชฝั่งตวันตก ครั้นเวลาเช้า ๕ โมงถึงเกาะกระทอดเรือพระที่นั่งแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นประพาสที่เกาะนี้ เปน

ป

---

๑ พระยาสุขุมาลบริหาร ชื่อแสง เปนจางวางหมอกุมาร

๒ คือ ฉลากทำกำหนดว่าจะต้องอธิบายเรื่องต่าง ๆ ถ้าใครจับถูกเรื่องอะไรถึงจะรู้หรือมิรู้จำเปนต้องอธิบายเรื่องนั้น จึงเปนการสนุก

เกาะอยู่ตรงเมืองนครศริธรรมราช แต่อยู่ห่างฝั่งมากกว่าเกาะทั้งปวง[๑] ในแถบหัวเมืองเหล่านี้ มีเกาะใหญ่เกาะหนึ่ง เกาะเล็กสองเกาะ ที่เกาะใหญ่ มีพวกแขกตานีมาตั้งหาฟองจะละเม็ดอยู่หลายคน แล้วทรงจารึกอักษรพระบรมนามาภิไธยโดยย่อ จ.ป.ร. แลเลข ๑๑๙ ที่หน้าผา หมายปีที่เสด็จพระราชดำเนิรมายังเกาะนั้น เป็นครั้งที่ ๑ แลทรงฉายพระรูปเสร็จแล้ว เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาบ่ายโมง ๑๕ นาที ออกเรือพระที่นั่งต่อมา ฯ

◎ วันที่ ๒๓ พฤษภาคม เวลาย่ำรุ่งถึงเมืองกลันตัน เรือพระที่นั่งทอดที่ปากอ่าวเมืองกลันตัน ในที่นี้เรือมหาพิไชยเทพ ซึ่งล่วงหน้ามาทอดอยู่ก่อนนั้น ได้ยิงปืนใหญ่ถวายคำนับรับเสด็จ ครั้นเวลาเช้า ๓ โมงเศษ พระยาสุขุมนัยวินิต ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศริธรรมราช แลข้าราชการในมณฑลนี้ กับพระยาพิพิธภักดี พระยากลันตัน พระโยธิปฏิยุทธ รายามุดา พระพิทักษ์ประชารายฎร์ พระอำนาจอำนวยกิจ ตนกูอิศมาวี บุตรพระยากลันตัน ตนกูตำมะหงง หลวงศริปตุกา ได้ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในเรือพระที่นั่งมหาจักริ พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกที่ห้องชั้นกลาง มีพระราชดำรัส

---

๑ เกาะกระนี้ ถ้าทเลมีคลื่นเปนขึ้นไม่ได้ เพราะปการังมีช่องฉเพาะเรือเล็กเข้า ถ้ามีคลื่นเรือโดนปการัง ระดูลมตวันตกแล่นใบไปจากเมืองนคร ขากลับต้องเลยลงไปเมืองบัตตานีก่อนจึงกลับมาได้ ด้วยเหตุนี้พวกชาวนครจึงไม่ไปตั้ง แลพวกแขกบัตตานีจึงมาตั้งเก็บฟองตน

พระราชปฏิสันถารพระยากลันตัน แลรายามุดาเปนต้นตามสมควร แล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง เรือกลไฟเล็กจูง เรือพระที่นั่งแล่นไปเข้าแม่น้ำเมืองกลันตัน ผู้ที่มาเฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท ได้ลงเรือตามเสด็จด้วย ตามลำแม่น้ำนั้น พระยากลันตันได้จัดให้มีเรือ ทอดทุ่นบอกร่องน้ำเปนลำดับไปจนถึงเมืองกลันตัน ระยะทาง ๒ ชั่วโมงเศษ ครั้นเรือพระที่นั่งขึ้นไปถึงเร็วกว่าคราวก่อน ๆ เรือพระที่นั่งหยุดที่ท่าหน้าเมือง บนเมืองได้ยิงสลุตรับเสด็จด้วย เสด็จขึ้นไปประทับที่พลับพลา ซึ่งพระยากลันตันได้จัดไว้เปนที่รับเสด็จ เสด็จประทับอยู่ประมาณคร่หนึ่งแล้ว เสด็จพระราชดำเนิรไปตามทางลาดพระบาท มีปรำผ้าขาวดาด แลมีคนถืออาวุธยืนกลาบาทตลอดทาง เสด็จถึงบ้านพระยาเดชานุชิต ประทับเสวยกลางวันที่นั้นแล้ว เสด็จกลับมาตามทางเดิม ประทับที่ศาล ทอดพระเนตรผู้พิพากษาพิจารณาตัดสินความแล้ว เสด็จพระราชดำเนิรไปทอดพระเนตรตลาด ซึ่งอยู่ข้างพลับพลาด้านใต้ ทอดพระเนตรราษฎรซื้อขายสิ่งของต่าง ๆ ทั่วแล้ว เสด็จกลับมาประทับพลับพลา ทอดพระเนตรละคอนแขกที่หน้าพลับพลา ครั้นเวลาบ่าย ๒ โมง ๔๕ นาที เสด็จกลับมาตามทางเดิมถึงเรือพระที่นั่งมหาจักริ บ่าย ๔ โมงเศษ พระยากลันตัน รายามุดาตามมาส่งเสด็จที่เรือพระที่นั่ง เฝ้าทูลลอองธุลีพระบาท แล้วกรายถวายบังคมลากลับไป เวลา ๔ ทุ่ม ออกเรือพระที่นั่งจากอ่าวเมืองกลันตัน ฯ

◎ วันที่ ๒๔ พฤษภาคม เวลาเช้าโมงเศษ ถึงปากอ่าวเมืองสายบุรี เรือพระที่นั่งทอดที่ปากอ่าว พระยาสุขุมนัยวินิต แลข้าราชการในมณฑลนครศรีธรรมราช กับพระยาสริยสนทรบวรภักดี พระยาสายบุรีได้ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในเรือพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกในห้องชั้นกลางอย่างวันก่อน มีพระราชดำรัสตามสมควร แล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง เรือกลไฟเล็กจูงไปเข้าแม่น้ำตลุบันเมืองสาย เสด็จขึ้นที่ท่าฉนวนไปประทับพลับพลา ซึ่งพระยาสายบุรีได้จัดไว้เปนที่รับเสด็จ พระยาภูผาภักดีศรีสุวรรณประเทศ พระยาระแงะ ได้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทด้วย แลเสวยกลางวันในที่นั้น แล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง ไปขึ้นที่ท่าเมืองสายบุรี ทอดพระเนตรศาลซำระความแล้ว ทรงพระดำเนิรไปตามถนน ทอดพระเนตรร้านตลาดขายสิ่งของต่าง ๆ แล้วเสด็จไปประทับที่บ้านพระยาสายบุรี แล้วเสด็จกลับตามทางเดิม มาเสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง เรือกลไฟเล็กจูง กลับมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เวลา ๑๐ ทุ่ม ออกเรือพระที่นั่งจากปากอ่าวเมืองสายบุรีต่อมา ๆ

◎ วันที่ ๒๕ พฤษภาคม เวลาเช้า ๑ โมง ๕๐ นาที ถึงปากน้ำเมืองตานีทอดเรือพระที่นั่งแล้ว พระยาสุขุมนัยวินิต แลข้าราชการในมณฑลนครศรีธรรมราช ซึ่งลงเรือศรีธรรมราชตามเสด็จพระราชดำเนิรมาด้วย กับพระยาพิทักษ์ธรรมสุนทรขางวาง พระยาพิพิธภักดี ผู้ช่วย

ราชการเมืองตานี พระยาณรงค์ฤทธิ พระยายะลา หลวงไพริพ่ายฤทธิ์ ผู้ช่วยราชการเมืองยะลา พระโยธานุประดิษฐ ผู้ช่วยราชการเมืองยะหริ่ง หลวงบรานมัตการ ผู้ช่วยราชการเมืองยะหริ่ง ได้ลงมาเฝ้าทูลลองธุลีพระยาทในเรือพระที่นั่ง พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกห้องชั้นกลาง มีพระราชดำรัสด้วยผู้ที่มาเฝ้าทูลลองธุลีพระยาทตามสมควร แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตร ให้พระพิพิธภักดี ผู้ช่วยราชการเมืองตานี เปนพระยาวิชิตภักดีศรีสุรวังษาพระยาตานี แลข้าราชการในมณฑลนครศรีธรรมราชอีก ๓ นาย แล้วเสด็จประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง เรือกลไฟเล็กจูงไปเข้าแม่น้ำเมืองตานี เสด็จขึ้นที่ท่าฉนวน ทรงพระดำเนิรไปตามถนน มีปรำผ้าขาวดาดตลอดไป จนถึงบ้านพระยาตานี ถนนนี้เปนถนนตลาดแขกขายสิ่งของต่าง ๆ เสด็จไปประทับบ้านพระยาตานี แลเสวยกลางวันในที่นี้ด้วย แลทอดพระเนตรแขกขับร้อง ประทับอยู่พอสมควรแล้วเสด็จกลับมาตามทาง แวะทอดพระเนตรบ้านพระยาตานีคนก่อน คือ บิดาพระยาตานีเดียวนี้ทั่วแล้ว เสด็จพระราชดำเนิรกลับมาลงเรือพระที่นั่ง ล่องน้ำมาประทับท่าที่พักข้าหลวง[๑] เสด็จขึ้นทอดพระเนตรชนแกะในที่นี้ แล้วทรงพระดำเนิรไปทอดพระเนตรออฟพีศไปรษณีย์แลโทรเลขศาลเมือง ที่ว่าการข้าหลวง โรงพักตำรวจภูธร อันตั้งอยู่หมู่เดียวกัน

---

๑ เสด็จคราวนี้เปนที่แรกตั้งแต่จัดมณฑลปัตตานี ครั้งนั้นยังขึ้นในสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช

นั้นทั่วแล้ว เสด็จไปประทับที่วัดตานินรสโมสร ทอดพระเนตรโรงเรียนอันตั้งอยู่ในวัดนั้น ซึ่งโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินให้พระยาตานีสร้างขึ้น โรงเรียนนี้มีนักเรียน ๙ คนเสร็จแล้ว เสด็จเข้าไปทรงนมัสการพระในโบสถ์แลเสด็จที่ศาลา ซึ่งพระราชทานเงินให้สร้างไว้แต่ก่อนนั้น กับได้พระราชทานจตุปัจจัย เปนมูลค่าราคา ๒๐ บาท แก่พระครูพิพัฒสมณกิจเจ้าอาวาสวัดนี้ แลพระสงฆ์อีก ๒ รูป ซึ่งมาแต่เมืองยะหริ่ง แลสงฆ์ในวัดตานินรสโมสรทั่วกัน แล้วเสด็จทรงพระดำเนิรกลับมาลงเรือพระที่นั่งล่องออกมาหยุดที่ตะพาน อันตั้งอยู่ที่ท่าตลาดจีนเสด็จขึ้นประพาสตามถนนตลาดจีน ถนนนี้มีปรำผ้าขาวดาด เหมือนกันกับถนนที่ไปบ้านพระยาตานี เสด็จไปถึงศาลเจ้าซูกงแล้ว เสด็จกลับมาตามทางเดิม ลงประทับเรือพระที่นั่งล่องออกปากอ่าวพันที่ตื้นแล้ว เรือกลไฟเล็กจูงต่อมาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เวลา ๑๐ ทุ่ม ออกเรือพระที่นั่งจากปากอ่าวเมืองตานีต่อมา ฯ

◎ วันที่ ๒๖ พฤษภาคม เวลาเช้า ๑ โมง ๔๕ นาที ถึงเมืองจะนะ[๑] เรือพระที่นั่งทอดที่ปากอ่าว เวลาเช้า ๔ โมง พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง เรือกลไฟเล็กจูงไปตามอ่าว เข้าลำแม่น้ำเมืองจะนะ เสด็จขึ้นที่ตะพานฉนวน ทรงพระดำเนิรไปประทับพลับพลา ซึ่งกรมการได้จัดทำขึ้น สำหรับรับเสด็จที่เนิน

---

๑ เมืองจะนะเปนเมืองขึ้นเมืองสงขลา

ทรายชายอ่าว ประทับอยู่ประมาณครู่หนึ่ง แล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่ง
เรือกลไฟเล็กจูงเข้าไปตามแม่น้ำเมืองจะนะ แล้วเสด็จขึ้นที่ไร่รายฎร
แห่ง ๑ ซึ่งตั้งอยู่ริมลำแม่น้ำนี้ ประทับทอดพระเนตรดักนกชัน[๑] เสร็จ
แล้ว เสด็จกลับเรือพระที่นั่งเรือกลไฟเล็กจูงกลับออกมาตามลำแม่น้ำ
ถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่ายโมง ๕๐ นาที เวลาบ่าย ๒ โมง
๒๐ นาที ออกเรือพระที่นั่งจากปากอ่าวเมืองจะนะ ถึงปากน้ำเมืองสงขลา
เวลาบ่าย ๓ โมง ๕๕ นาที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จ
ประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง เรือกลไฟเล็กจูงไปขึ้นตะพานฉนวนที่ชาย
ทเล แล้วทรงพระดำเนิรไปตามตะพานประทับพลับพลา ซึ่งข้าหลวง
ได้จัดทำขึ้นสำหรับรับเสด็จ ที่สนามหญ้าข้างเขาตังกวน ในที่นี้มีพระยา
วิเชียรคิรี ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา แลข้าราชการในมณฑล
นครศรีธรรมราชเฝ้ารับเสด็จแลมีการชนโคถวายทอดพระเนตรที่หน้าพลับ
พลาด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประทับทอดพระเนตรโคชนกัน
ครู่หนึ่งแล้ว เสด็จทรงพระเก้าอี้หามไปตามทางขึ้นเขาน้อย บนเขานี้
พระยาสุขุมนัยวินิต ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช ได้จัด

---

๑ นกชันรปคล้าย ๆ นกซ่อมแต่สีแดง เปนนกเที่ยวหากินเวลากลางคืน วิธีจับนั้น พวกพรานนกไปแอบอยู่ในซุ้มต้นไม้ตามป่าละเมาะ ได้ยินเสียงนกชันบินมาเวลากลางคืน พวกพรานก็ร้องเลียนเปนเสียงนกชัน ฝูงนกชันสำคัญว่ามีเพื่อนอยู่ที่นั่นก็บินลงมาในป่าละเมาะ ครั้นรุ่งสว่างนกชันตาฟาง พวกพรานเอากิ่งไม้ทำเปนรั้วล้อม เปิดช่องไว้ทาง ๑ เอาลอบที่ดักปลาไปตั้งที่ปากช่อง แล้วเอากิ่งไม้ฟาดให้เสียงดังต้อนนกชันมา นกชันวิ่งเราะรั้วมาถึงช่องเลยวิ่งเข้าลอบ จับเปนได้ทั้งหมด

หนังสือแบบ 915.951 น32 บ9597
ค 657จบ

การแผ้วถางเปนที่เรียบร้อย แลปลูกสร้างเปนที่สำหรับข้าหลวงพัก
อาศรัย ได้จัดการประดับประดาตกแต่งรับเสด็จ พระบาทสมเด็จ
พระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับณที่นี้ ทอดพระเนตรภูมิสถานเมืองสงขลา
อยู่จนเวลาย่ำค่ำ แล้วเสด็จทรงพระเก้าอี้หามลงมาตามทางเดิม ถึง
เชิงเขาเสด็จทรงพระดำเนิรมาตามตะพาน ลงประทับเรือพระที่นั่งเรือ
กลไฟเล็กจูงกลับมา ถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลา ๑ ทุ่ม ในคืนวันนี้
แรมที่ปากอ่าวเมืองสงขลา ฯ

◎ วันที่ ๒๗ พฤษภาคม เวลาเช้า ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จ
พระเจ้าอยู่หัว เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง เรือไฟเล็กจูงไป
เข้าปากน้ำเมืองสงขลา เสด็จขึ้นที่ตะพานหน้าเมือง ในที่นี้มีพระยาวิเชียร
คิรี แลข้าราชการในมณฑลรับเสด็จ ทรงพระดำเนิรเข้าไปในกำแพง
เมืองสงขลา ประทับทอดพระเนตรศาลมณฑล แลที่ว่าการมณฑล ที่
ว่าการอำเภอแขวงกลาง อันตั้งอยู่ในหมู่เดียวกันนั้นทั่วแล้ว เสด็จทรง
พระดำเนิรออกนอกกำแพงเมือง ไปตามถนนนอกกำแพงเมือง มีปรำ
ใบไม้ดาดตลอดไป แล้วเสด็จเข้าไปประทับที่พักของข้าหลวง เสวย
กลางวันในที่นี้ด้วย แล้วเสด็จทรงพระดำเนิรจากที่พักข้าหลวง ไปตาม
ถนนถึงบ้านพระยาวิเชียรคิรี ประทับทอดพระเนตรบ้านพระยาวิเชียรคิรี
แลทรงฉายพระรูปที่นี้ด้วย แล้วเสด็จทรงพระราชดำเนิรออกจากบ้าน
พระยาสงขลา ชุ่ม ซึ่งบุตรหลานอยู่ แลที่ว่าการโยธา ที่ว่าการ
ไปรษณีย์แลโทรเลข ซึ่งตั้งอยู่ริมถนนตลาดนั้น แลทอดพระเนตร

ตลาดขายสิ่งของต่าง ๆ ทั่วแล้ว เสด็จไปประทับที่วัดมัชฌิมาวาส เมื่อพระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จเข้าไปในประตูวัด มีพระสงฆ์นั่งสวดไชยมงคลคาถาทั้งสองข้างประตู แลมีนักเรียนร้องคำฉันท์ถวายไชยมงคลด้วย แล้วเสด็จเข้าไปประทับในพระอุโบสถ พระสงฆ์ในพระอุโบสถมีพระศิริธรรมมุนี[๑] ซึ่งมาแต่เมืองนครศรีธรรมราชเปนประธาน ได้สวดไชยมงคลคาถา พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดเทียนนมัสการพระเสร็จแล้ว มีพระราชปฏิสันถารด้วยพระราชาคณะ แลพระครูตามสมควรแล้ว เสด็จออกจากพระอุโบสถ ทรงพระดำเนิรต่อไปตามถนน ในระหว่างวัดดอนแย้ แลวัดเลียบ เสด็จเข้าไปทอดพระเนตรตรางคุมขังนักโทษ ทอดพระเนตรทั่วแล้ว เสด็จกลับมาลงเรือพระที่นั่งเรือกลไฟเล็กจูงมาตามทางเดิม ถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ ฯ

◎ วันที่ ๒๘ พฤษภาคม เวลาเช้า ๕ โมงเศษ พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จห้องชั้นกลาง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตร แลเครื่องราชอิศริยาภรณ์ แก่ข้าราชการในมณฑลนครศรีธรรมราช คือรับพระราชทานสัญญาบัตร ๑๒ นาย เครื่องราชอิศริยาภรณ์ ๒ นาย กับได้พระราชทานสัญญาบัตรข้าราชการ ให้พระยาสุขุมนัยวินิต ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช นำไปพระราชทานอีก ๖ นาย (คือ)

---

๑ พระศิริธรรมมุนี ม่วง วัดท่าโพธิ์เมืองนครศรีธรรมราช เดี๋ยวนี้เปนพระรัตนธัชมุนี

๑ ให้ขุนพินิจโวหาร เปนขุนประพันธ์ภารกิจ ตำแหน่งกรมการในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศริธรรมราช ถือศักดินา ๔๐๐

๒ ให้พระยาพิพิธภักดี ผู้ช่วยราชการเปนเจ้าเมืองตานี มีนามตามตำแหน่งว่า พระยาวิชิตภักดี ศรีสุรวังษา รัตนาณาเขตร ประเทศราช พระยาตานี

๓ ให้หลวงสุนทรธนารักษ์ เปนหลวงเกษตรสารยุตก์ ตำแหน่งกรมการในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศริธรรมราช ถือศักดินา ๖๐๐

๔ ให้ขุนพรพิทักษ์ เปนหลวงรัฐการประสิทธิ ตำแหน่งกรมการในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศริธรรมราช ถือศักดินา ๖๐๐

๕ ให้ขุนอมรฤทธิอำรง เปนหลวงรัฐวุฒิวิจารณ์ ตำแหน่งกรมการในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศริธรรมราช ถือศักดินา ๖๐๐

๖ ให้พระยศภักดี เปนพระยาสุนทราทรธุระกิจ ผู้ช่วยราชการเมืองสงขลา ถือศักดินา ๑๐๐๐

๗ ให้ขุนประสารอักษรพรรณ เปนหลวงพินิจนราธิกรณ์ ตำแหน่งกรมการเมืองสงขลา ถือศักดินา ๕๐๐

๘ ให้หลวงรองราชมนตรี เปนหลวงวิบูลย์บุรขัณฑ์ ตำแหน่งกรมการในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศริธรรมราช ถือศักดินา ๖๐๐

๙ ให้นายโชติมหาดเล็ก เปนหลวงนิพัทธชนานุกูล ตำแหน่งนายอำเภอเมืองสงขลา ถือศักดินา ๔๐๐

๑๐ ให้นายก้านมหาดเล็ก เปนหลวงประจันต์จธารักษ์ ตำแหน่งนายอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ถือศักดินา ๔๐๐

๑๑ ให้ขุนธรรมธรชาติ เปนหลวงพิชิตชโนประการ ตำแหน่งนายอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ถือศักดินา ๔๐๐

๑๒ ให้ขุนศรีสรกรรม เปนขุนพิทักษ์ธนสาร ตำแหน่งกรมการในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช ถือศักดินา ๔๐๐

๑๓ ให้นายเที่ยง เปนหลวงพำนักนิคมคาม ตำแหน่งนายอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ถือศักดินา ๔๐๐

๑๔ ให้หลวงต่างใจ เปนหลวงสาทรประสิทธิผล ตำแหน่งนายอำเภอเมืองจะนะ ถือศักดินา ๔๐๐

๑๕ ให้ขุนไชยมนตรี เปนหลวงสกลกิจจานุวัตร ตำแหน่งนายอำเภอเมืองเทพา ถือศักดินา ๔๐๐

๑๖ ให้หมื่นบรรจงสมบัติ เปนขุนวิวิธวัฒนาธร ตำแหน่งกรมการในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช ถือศักดินา ๔๐๐

๑๗ ให้หมื่นพิไชยเสนา เปนขนนรานกลกิจ ตำแหน่งกรมการในกองข้าหลวงเทศาภิบาล มณฑลนครศรีธรรมราช ถือศักดินา ๔๐๐

แล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง เรือกลไฟเล็กจูงไปเข้าปากน้ำเมืองสงขลา ผ่านหน้าเมืองไปถึงเกาะยอ เสด็จขึ้นที่ตะพาน ทรง

พระดำเนิรไปประทับยนพลับพลา ซึ่งพระอนันตสมบัติ[๑] เปนผู้จัดทำไว้รับเสด็จ ประทับอยู่ประมาณคร่หนึ่งแล้ว เสด็จไปทอดพระเนตรภมิที่ซึ่งรายฎรทำสวน แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรบ้นหม้อที่โรงบ้นหม้อของรายฎรแห่งหนึ่ง แล้วเสด็จกลับมาประทับพลับพลา เสวยกลางวันในที่นี้แล้ว เสด็จกลับมาลงเรือพระที่นั่ง เรือกลไฟเล็กจูงกลับมาตามทางเดิม ถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ ฯ

◎ วันที่ ๒๙ พฤษภาคม พระยาสุขุมนัยวินิต ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช พระยาวิเชียรคิรี ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา กับข้าราชการในมณฑลนี้ ได้ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทส่งเสด็จณเรือพระที่นั่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยาแก่พระยาวิเชียรคิรี ในการที่เปนช่างทำการได้ดีหลายประการแล้วข้าราชการตามที่กล่าวนามมาแล้วนั้น กราบถวายบังคมลากลับไป เวลาบ่าย ๔ โมง ออกเรือพระที่นั่งจากปากน้ำเมืองสงขลาต่อมา ฯ

◎ วันที่ ๓๐ พฤษภาคม เวลาเช้าโมงเศษถึงเกาะพงัน ทอดเรือพระที่นั่งที่เกาะพงัน ไม่ได้เสด็จขึ้นประพาส คืนวันนี้ประทับแรมที่เกาะพงัน ฯ

---

๑ พระอนันตสมบัติ เอม ณสงขลา น้องพระยาวิเชียรคีรี ชม

◎ วันที่ ๓๑ พฤษภาคม เวลาย่ำรุ่งออกเรือพระที่นั่ง จากเกาะพงันไปทอดที่เกาะสมุยหน้าแม่น้ำ วันนี้เปนวันตรงกับวันสิ้นพระชนม์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน แลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ ได้ทรงพระราชดำริห์ที่จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เมื่อเรือพระที่นั่งถึงแล้วเจ้าพนักงานได้ขึ้นไปจัดการยนยก มีพลับพลาที่ประทับ แลมีโรงฉันปลูกล้อมรอบพระเจดีย์ ซึ่งเปนของขรัวพุทธสรสร้างไว้ในที่วัดนี้ ที่พลับพลาตั้งพระพุทธรูป แลพระทนต์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน ขนม้าหม่ มีเครื่องนมัสการพร้อม เวลาเช้า ๒ โมงเศษ พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง ไปขึ้นตะพานที่หาดทรายเกาะสมุย ทรงพระดำเนิรไปตามทางลาดพระยาท ประทับที่โรงฉัน พระสาสนดิลก[๑] ผู้อำนวยการศึกษาในมณฑลชุมพรเปนประธาน กับพระสงฆ์เจ้าคณะเมืองหลังสวน เมืองชุมพร เมืองไชยา แลพระสงฆ์ตามวัดต่าง ๆ ในเกาะพงันแลเกาะสมุยรวมทั้งสิ้น ๗๖ รูป ได้นั่งอยู่ในโรงฉันเปนลำดับไป พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงยาตรแล้วโปรดเกล้า ฯ ให้พระยรมวงศานุวงศ์ แลราษฎรที่มาคอยตักยาตรนั้น ตักยาตรพระสงฆ์ต่อไป เสร็จการตักยาตรแล้วพระสงฆ์รับพระราชทานฉัน พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประทับทอดพระเนตรพระสงฆ์

---

๑ พระสาสนดิลก คำ ภายหลังลาสิกขาออกมารับราชการ เดี๋ยวนี้เปนพระยาวิจิตรธรรมปริวัติ

ฉันอยู่ประมาณครู่หนึ่ง แล้วเสด็จไปประทับพลับพลา ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินแก่รายฎร ที่มาช่วยตักยาตรพระสงฆ์ในการพระราชกุศลนี้ทั่วกัน ครั้นพระสงฆ์ฉันแล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้นิมนต์พระสงฆ์ที่เปนชั้นเจ้าคณะ เจ้าอธิการรวม ๒๐ รูป มีพระสาสนดิลกเปนประธาน ขึ้นไปบนพลับพลา พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทอดผ้าไตรแล้วโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครราชสิมา แลเจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์ ทรงทอดผ้าไตรต่อไปจนครบ ๒๐ เท่าจำนวนพระสงฆ์ ๆ สดับปกรณ์แล้ว ไปครองไตร ๆ เสร็จแล้วได้มานั่งที่ตามเดิม พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแล้ว พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์สัตตปริตโดยสังเขป จบแล้วเจ้าพนักงานได้นิมนต์พระครูโสภณเจติการาม[๑] วัดโพธารามเมืองไชยา ขึ้นไปเทริยมฺถวายเทศนาบนพลับพลา โปรดเกล้า ฯ ให้ถวายของว่างแก่พระสงฆ์ ๒๑ รูป ให้ฉันเพน ส่วนพระสงฆ์ที่โรงฉันนั้น ก็ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ถวายของว่างฉันเพนเหมือนกัน ครั้นพระสงฆ์ฉันแล้ว พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงจุดเทียนนมัสการทรงธรรม พระครูโสภณเจติการาม ได้ขึ้นบนธรรมาสน์ไม้ไผ่ผกใบมะพร้าว ถวายเทศนาสังเวคกถา เปนสำเนียงชาวเมืองตวันตก ครั้นเทศนาจบแล้ว

---

๑ พระครูโสภณเจตีการาม ชื่อหนูอยู่ วัดโพธารามเมืองไชยา เดี๋ยวนี้เปนพระราชาคณะที่พระชยาภิวัฒน์

พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงทอดผ้าไตรสดับปกรณ์ แลทรง
ประเคนของไทยธรรมตามสมควร แลวัตถุเปนมูลค่าจตุบ่จจัย ๔๐ บาท
แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้นิมนต์พระสงฆ์ ซึ่งไม่ได้สวดมนต์ขึ้นมายน
พลับพลา สมทบกับพระสงฆ์ที่สวดมนต์แลถวายเทศน์เปน ๗๖ รูป
สวดธรรมสังคิณีมาติกาเปนต้นแล้ว สดับปกรณ์แล้วถวายอนุโมทนา
พระราชทานบ่จจัยมูลรูปละ ๑ บาท แล้วเสด็จกลับลงประทับเรือพระที่นั่ง
กระเชียง ออกจากเกาะสมุย มาถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาเที่ยงเศษ
เวลาบ่ายโมงเศษ ออกเรือพระที่นั่งจากเกาะสมุย มาทอดที่เกาะ
พงัน แลได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานผ้าแจกพระบรม
วงศานุวงศ์แลข้าราชการ บรรดาที่โดยเสด็จพระราชดำเนิรทั่วกัน
เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ เสด็จขึ้นประพาสบนเกาะพงัน แลสรงน้ำใน
ลำธารเสด็จเช่นก่อน ๆ มา ครั้นสรงน้ำแล้ว เสด็จกลับมาประทับ
พลับพลา ทรงจารึกอักษรจีนย่อแลเลข ๑๑๙ บนตัวอักษรจีนย่อนั้น
ที่ก้อนศิลาตรงพลับพลาที่ประทับ ครั้นเสร็จแล้วทรงปลูกต้นจันกะภ้อ ๔ ต้น
ในที่ใกล้พลับพลา แลทรงปล่อยไก่แลนกพิราบไว้ที่เกาะนี้ เพื่อ
ให้เกิดพืชพรรณต่อไป เวลาย่ำค่ำเศษ เสด็จเรือพระที่นั่งมหาจักรี
คืนวันนี้ประทับแรมที่เกาะพงัน ฯ

◎ วันที่ ๑ มิถุนายน เวลาย่ำรุ่งออกเรือพระที่นั่งจากเกาะพงัน
ตัดตรงไปศรีมหาราชา วันนี้เดินเรือพระที่นั่งทั้งกลางวันกลางคืน ฯ

◎ วันที่ ๒ มิถุนายน เวลาย่ำรุ่งถึงศริมหาราชา ทอดเรือพระที่นั่งณที่นี้ เวลาเช้า ๒ โมงเศษ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี ได้ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พร้อมด้วยพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสวัสดิวัตนวิศิษฎ์ในเรือพระที่นั่ง เวลาเช้า ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชียง ไปประทับที่พลับพลาสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี ตำบลศริมหาราชา เสวยกลางวันณที่นี้ เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ ได้เสด็จทรงม้าพระที่นั่ง ไปทอดพระเนตรที่ประทับสมเด็จพระบรมราชเทวี ที่ทำใหม่บนเนินเขา แล้วทรงปลูกต้นพวาต้นหนึ่ง สมเด็จพระบรมราชินีนาถทรงปลูกต้นหนึ่ง แล้วเสด็จกลับมาประทับณที่พัก จนเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จกลับถึงเรือพระที่นั่ง เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ออกเรือพระที่นั่งจากศริมหาราชามาทอดที่เกาะสีชัง เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นประพาสเกาะสีชัง ประทับที่พระที่นั่งมันธาตุรัตนโรจน์ แล้วเสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาทุ่มเศษออกเรือพระที่นั่งจากเกาะสีชัง ถึงสันดอนเวลา ๔ ทุ่มเศษ เรือพระที่นั่งติดตื้นแล้วเสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชียงมาขึ้นเรือมุรธาวสิตสวัสดิ ๆ ได้ใช้จักรจากปากน้ำมาหยุดที่หน้าเมืองสมุทปราการ พระยาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จลงประทับเรือพระที่นั่งกระเชียง มาขึ้นที่ตะพานหน้าสเตชั่นรถไฟ ทรงพระดำเนิรมาขึ้นรถไฟ ๆ ใช้จักรต่อมาถึงสเตชั่นวัวลำพอง เวลา ๓ ยาม

หอสมุดแห่งชาติ ฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

เศษ ในที่นี้มีพระยรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการเฝ้าทูลลอองธุริพระบาท
รับเสด็จอยู่เปนอันมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัส
ปฏิสันฐารด้วยพระยรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการที่มาเฝ้ารับเสด็จตาม
สมควร แล้วเสด็จทรงรถพระที่นั่งกลับพระยรมมหาราชวัง เปนสิ้นการ
เสด็จประพาสหัวเมืองชายทเลฝั่งตวันตกแต่เท่านี้ ฯ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ โสภณพิพรรฒธนากร

ตำบลถนนราชพิธ จังหวัดพระนคร

วันที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ ๒๔๗๐